

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему: ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОФЦЕРА-МЕНЕДЖЕРА ДО
ВИРІШЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАДАЧ В ЗВИЧАЙНИХ ТА
ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ**

Виконала: студентка II курсу, групи 8.0539- з
спеціальності 053 Психологія

Котюх Юлія Миколаївна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грединарова О.М.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2020 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Котюх Юлія Миколаївна

1. Тема роботи Психологічна підготовка офіцера-менеджера до вирішення професійних задач в звичайних та екстремальних умовах
керівник роботи Грединарова О.М. к.психол.н., доцент кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «14» липня 2020 року № 1032-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) Вивчити і проаналізувати роботу з психологічної підготовки військовослужбовців в системі кадрових органів вчених провідних країн світу; розкрити зміст психологічної підготовки, коли вона потрібна, що є результатом психологічної підготовки офіцера – менеджера; визначити характеристики звичайних та екстремальних умов. Різниця понять. Їх вплив на професійні обов'язки офіцера в системі кадрового забезпечення; визначити рівні сформованості психологічної готовності офіцера – менеджера до вирішення завдань в звичайних та екстремальних умовах; дослідити психічні якості особистості. Як впливають емоційно-вольова, інтелектуальна та інші психологічні якості на виконання поставлених завдань в діяльності офіцера – менеджера; надати рекомендації за напрямком психологічної підготовки та застосування практичних методів в роботі з військовослужбовцями щодо підвищення їх психологічної стійкості у виконанні поставлених завдань керівникам в системі управління Збройних Сил України; надати методи саморегуляції психічних станів для забезпечення виконання службових обов'язків в потрібному робочому режимі та темпі в діяльності офіцера – менеджера.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 7 рисунків, 5 таблиця
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гречинарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гречинарова О.М., доцент		
Висновки	Гречинарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2020 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2020 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2020 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	вересень-жовтень 2020 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2020 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2020 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2020 р.	Виконано

Студент _____ Ю.М. Котюх

Керівник роботи _____ О.М. Гречинарова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гречинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магіста: 91 сторінка, 7 таблиць, 5 рисунків, 3 додатка.

Об'єктом дослідження є розуміння сутності психологічної підготовки офіцера, обсяг знань та усвідомлення дії психологічних факторів і явищ.

Предметом дослідження є та частина об'єкта (офіцер – менеджер - середовище), на яку спрямований вплив, що забезпечує визначену психологічну готовність в звичайних та екстремальних умовах.

Мета дослідження. Максимальне розширення психічних можливостей (психологічного потенціалу), військовослужбовців кадрових органів, що дозволяють їм не лише успішно вирішувати поставлені завдання в екстремальній обстановці, а й зберігати віру в себе, у справедливість, реалізовувати свою професійну майстерність і життєвий сенс.

Наукова новизна: удосконалено комплекс методів дослідження, методи самооцінки психічних станів, спеціальні тренування і вправи з формування психологічної підготовки в роботі офіцера – менеджера кадрових органів Сухопутних військ Збройних Сил України.

Галузь використання: військова психологія.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА, ОФІЦЕР-МЕНЕДЖЕР, ВИРІШЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАДАЧ, ЗВИЧАЙНІ, ЕКСТРЕМАЛЬНІ УМОВИ

SUMMERY

The Qualification work of the master: 91 pages, 7 tables, 5 figures, 3 appendices.

The object of study is to understand the essence of the psychological training of the officer, the amount of knowledge and awareness of the effects of psychological factors and phenomena.

The subject of research is that part of the object (officer - manager - environment), which is aimed at the impact, which provides a certain psychological readiness in normal and extreme conditions.

The aim of the study. Maximum expansion of mental capabilities (psychological potential) of military personnel, which allows them not only to successfully solve problems in an extreme situation, but also to maintain faith in themselves, in justice, to realize their professional skills and meaning in life.

Scientific novelty: the complex of research methods, methods of self-assessment of mental states, special trainings and exercises on formation of psychological preparation in work of the officer - the manager of personnel bodies of Land forces of Armed forces of Ukraine is improved.

Field of application: military psychology.

Keywords: psychological training, officer-manager, solution of professional tasks, usual, extreme conditions

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ...	10
1.1. Теоретичні засади дослідження психологічної підготовки офіцера – менеджера	10
1.2. Психологічні особливості звичайних і екстремальних умовах.....	17
1.3. Психологічні особливості психологічної готовності військовослужбовців ЗСУ до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції.....	20
РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОФІЦЕРА КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗВИЧАЙНИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.....	25
2.1. Визначення рівнів сформованості психологічної готовності офіцерських кадрів до вирішення завдань управлінської діяльності.....	31
2.2. Формування морально-вольових якостей в процесі психологічної підготовки.	31
2.3. Знання і застосування практичних методів з психологічної підготовки в роботі офіцера-менеджера – як керівника підрозділу до діяльності в звичайних і екстремальних умовах.....	39
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ДО ПРОФЕСІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	46
3.1. Визначення рівня психологічної готовності офіцера до професійно-управлінської діяльності.....	50
3.2. Рекомендації з удосконалення психологічної підготовки та організації навчання серед офіцерів ОТР Сухопутних військ Збройних Сил України.....	60
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТОКИ.....	76

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	- Антитерористична операція
СБЗ	- Службово-бойові завдання
ПУД	- Професійно-управлінська діяльність
ПБО	- Психологічна безпека особистості
ОТР	- Оперативно-тактичний рівень
ЗСУ	- Збройні Сили України
ООС	- Операція об'єднаних сил

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна демократизація суспільства вимагає нових підходів до формування особистості офіцера кадрових органів. Ускладнення різних видів завдань, що покладаються на нього, потребує колегіального вирішення та осмислення можливих наслідків. Кожен офіцер повинен бути готовим до будь-яких умов, розвивати у себе психологічну стійкість, не зосереджувати увагу тільки на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати психологічні якості інших людей.

В арміях практично в усіх розвинених країн світу йде активний пошук найбільш перспективних засобів впливу на свідомість та психіку військовослужбовців, своєчасну підготовку їх до функціонування у будь-яких екстремальних умовах сучасності.

Військово-професійна діяльність офіцерів органів військового управління проходить в умовах постійного впливу несприятливих чинників, які призводять до високого напруження психічних і фізичних сил на фоні недостатньої рухової активності, негативно впливають на професійну працездатність і стан здоров'я, характеризується значною втомою. Щоб успішно діяти в даних екстремальних умовах, офіцер має бути здоровим, морально стійким, добре підготовленим і витривалим. Відомий факт, що ефективним засобом подолання різновидів втоми при будь-якій діяльності є витривалість фахівця. Тому актуальним постає питання психологічної підготовки офіцера – менеджера військового управління з урахуванням розвитку саме психічної стійкості у процесі діяльності, високий рівень якої, на нашу думку, забезпечить виконання функціональних обов'язків в потрібному робочому режимі та темпі, без відчутних ознак втоми або помилок і ефективного використання ресурсів організму для успішного виконання службово

– бойових завдань в екстремальних умовах. А правильна її організація сприятиме вирішенню багатьох проблем. Саме тому мета даної роботи спрямована на з'ясування сутності психологічної підготовки, її специфіки її проведення з військовослужбовцями.

Об'єктом дослідження є розуміння сутності психологічної підготовки офіцера, обсяг знань та усвідомлення дії психологічних факторів і явищ.

Предметом дослідження є та частина об'єкта (офіцер – менеджер - середовище), на яку спрямований вплив, що забезпечує визначену психологічну готовність в звичайних та екстремальних умовах.

Мета дослідження. Максимальне розширення психічних можливостей (психологічного потенціалу), військовослужбовців кадрових органів, що дозволяють їм не лише успішно вирішувати поставлені завдання в екстремальній обстановці, а й зберігати віру в себе, у справедливість, реалізовувати свою професійну майстерність і життєвий сенс.

Для досягнення поставленої мети в роботі поставлені наступні завдання:

- Вивчити і проаналізували роботу з психологічної підготовки військовослужбовців в системі кадрових органів вчених провідних країн світу;
- Розкрити зміст психологічної підготовки, коли вона потрібна, що є результатом психологічної підготовки офіцера – менеджера;
- Визначити характеристику звичайних та екстремальних умов. Різниця понять. Їх вплив на професійні обов'язки офіцера в системі кадрового забезпечення;
- Визначити рівні сформованості психологічної готовності офіцера – менеджера до вирішення завдань в звичайних та екстремальних умовах;
- Дослідити психічні якості особистості. Як впливають емоційно-вольова, інтелектуальна та інші психологічні якості на виконання поставлених завдань в діяльності офіцера – менеджера;

- Надати рекомендації за напрямком психологічної підготовки та застосування практичних методів в роботі з військовослужбовцями щодо підвищення їх психологічної стійкості у виконанні поставлених завдань керівникам в системі управління Збройних Сил України;

- Надати методи саморегуляції психічних станів для забезпечення виконання службових обов'язків в потрібному робочому режимі та темпі в діяльності офіцера – менеджера.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс методів теоретичного та емпіричного досліджень.

Теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукової літератури, моделювання феноменів, пов'язаних із формуванням психологічної готовності офіцера – менеджера (для визначення стану розробленості зазначеної проблеми, а також для визначення умов розвитку психологічної підготовки офіцера – менеджера).

Емпіричні: вивчення, тестування, анкетування (стандартизовані методики: «Вивчення мотиваційної структури особистості» (В.Є. Мільман.); методика виявлення організаційних і комунікативних схильностей «КОС – 2» (Б.О. Федоришин); методика «Прогресивні матриці Равена»). Рекомендовані методики: «Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі»; «Оцінка емпатійності керівника», «Визначення структури темпераменту»; тест «Ціннісні орієнтації працівників» (М. Рокич); «Методика визначення стилю керівництва трудовим колективом» (В. Захарова, А. Журавльова); тест «Формування позитивної групової мотивації» та ін.). Методи психологічної підготовки: бесіди, тестування, анкетування, вправи з психологічної підготовки, методи саморегуляції. Узагальнення досвіду роботи з психологічної підготовки офіцера – менеджера, вивчення результатів дослідження.

Наукова новизна та практичне значення отриманих результатів.

1. Обґрунтовано і експериментально вивчено психологічні якості, їх вплив на військовослужбовців в звичайних та екстремальних умовах. Визначено умови, критерії та рівні сформованості психологічної підготовки офіцера – менеджера.

2. Удосконалено комплекс методів дослідження, методи самооцінки психічних станів, спеціальні тренування і вправи з формування психологічної підготовки в роботі офіцера – менеджера кадрових органів Сухопутних військ Збройних Сил України.

3. Розроблені практичні рекомендації щодо підвищення психологічної підготовки офіцерів кадрової роботи у Збройних Силах України.

Основні висновки і рекомендації дадуть змогу органам кадрової політики впровадити у діяльність Збройних Сил України вдосконалену систему по формуванню психологічної підготовки військовослужбовців в звичайних та екстремальних умовах кадрового забезпечення та управління, дадуть змогу покращити виконання особовим складом службових завдань, поліпшити якість підготовки офіцерських кадрів, зміцнити боєготовність частин (з'єднань) та сприяти забезпеченню формування, збереження, відновлення психологічних можливостей військовослужбовців.

Теоретичні положення і висновки дослідження можуть бути використані офіцерами кадрових органів Збройних Сил України, а також іншими силовими відомствами України з метою формування психологічної підготовки офіцерів в звичайних та екстремальних умовах. Результати досліджень можна впроваджувати в роботу управлінської діяльності та роботу з персоналом кадрових органів Збройних Сил України.

Структура і обсяг роботи складається із вступу, трьох розділів і висновків, що викладені на 85 сторінках друкованого тексту. Матеріали роботи містять 5 таблиць, 7 рисунків, список використаних джерел із 23 найменувань.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Мотиви захисника Батьківщини формуються на основі пояснення воїнам необхідності забезпечення територіальної цілісності та суверенітету України. Розуміння цього є однією з основних умов вияву воїнами активності та старанності у оволодінні бойовою майстерністю, формуванням готовності подолати, коли це необхідно, труднощі, які можуть виникати у ході бойових дій. Ці мотиви формуються насамперед у процесі психологічної підготовки й виховних заходів, спрямованих на виховання таких якостей, як любов до Батьківщини, гордість за службу в Збройних силах, бажання бути високопрофесійним воїном .

Військово-професійна діяльність офіцерів органів військового управління проходить в умовах постійного впливу несприятливих чинників, які призводять до високого напруження психічних і фізичних станів на фоні недостатньої рухової активності, які негативно впливають на професійну працездатність і стан здоров'я, характеризується значною втомою. Щоб успішно діяти в даних екстремальних умовах, офіцер має бути здоровим, морально стійким, вольовим, добре підготовленим і витривалим. Відомий факт, що ефективним засобом подолання різновидів втоми при будь-якій діяльності є витривалість фахівця. Тому актуальним постає питання психологічної підготовки офіцерів військового управління з урахуванням розвитку саме професійної витривалості у процесі діяльності, високий рівень якої, на мою думку, забезпечить виконання функціональних обов'язків із необхідною нервово-психічною стійкістю, в потрібному робочому режимі та темпі, без відчутних ознак втоми або помилок і

ефективного використання ресурсів організму для успішного виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах. Практика ведення бойових дій довела, що далеко не кожен військовослужбовець безболісно для свого психічного здоров'я переносить екстремальні умови. Перебуваючи під інтенсивним впливом психотравмуючих чинників бойового середовища військовослужбовець може отримати розлади психіки різної ступені важкості. Як правило, це веде до часткової або повної втрати боєздатності. У зв'язку із вищевикладеним виникає справедливе запитання: що необхідно зробити для того, щоб зменшити кількість психологічних зривів в службовій діяльності, підвищити тим самим ефективність виконання обов'язків офіцера-управлінця. До даного контексту відноситься психологічна підготовка.

Психологічну підготовку офіцера – менеджера слід розглядати як важливий напрямок у системі фахової підготовки, і водночас як особливий вид бойової підготовки, оскільки вона має свою сутність, зміст, специфіку і завдання.

Психологічна підготовка – це наукова підготовка психіки військовослужбовців до стійкої практичної діяльності у складі підрозділу (частини). Офіцер, для досягнення перемоги над противником не лише повинен вміти користуватися зброєю і бойовою технікою, знати тактику ведення бойових дій, але й бути здатним застосовувати всі свої знання, вміння і навички в будь-яких умовах, які можуть виникнути в будь-якій обстановці. Зробити військовослужбовця здатним якісно виконувати професійну діяльність в реальних і екстремальних умовах – є одним із напрямків в роботі офіцера з особовим складом. Це завдання не втрачаючи своєї актуальності в усіх арміях світу, особливого значення набуває для Збройних Сил України.

Задля того, щоб розібратися, що таке психологічна підготовка і як вона повинна здійснюватися в системі управління, відповімо на два запитання: 1) Коли потрібна психологічна підготовка? Під час навчання яких фахівців йде мова про

психологічну підготовку? В чому особливості їх професійної діяльності? 2) Що є результатом психологічної підготовки? Чим результат психологічної підготовки відрізняється від результату навчання? Психологічна підготовка є необхідною в тих видах діяльності, в яких, по-перше: умови засвоєння діяльності (навчання фахівця) суттєво різняться від умов її здійснення; по-друге: помилки у виконання діяльності відразу призводять до незворотних або досить суттєвих втрат (людських, матеріальних, моральних). Це дві найбільш важливі особливості будь-якої професійної діяльності, які вимагають психологічної підготовки. Результатом психологічної підготовки офіцера – менеджера слід вважати його здатність успішно виконати передбачену діяльність в реальних чи екстремальних умовах.

Які зміни відбуваються у психіці воїна під час цієї підготовки? У складному процесі психологічної підготовки доцільно вбачати специфіку одночасно дійних та тісно взаємозв'язаних між собою процесів:

— процесу цілеспрямованого впливу на психіку офіцера ззовні, що відбувається в ході військово-педагогічного процесу. Його зміст визначається залученням військовослужбовців до практичної діяльності і здійснення з ними бойової підготовки, яка полягає у підготовці їх до подолання труднощів.

— процесу планованої роботи та цілеспрямованої зміни у психіці воїнів, які свідчать про їхню потенційну й реальну можливість долати труднощі й успішно розв'язувати бойові завдання. За своєю сутністю — це психічний процес розвитку провідних якостей військовослужбовця. Зміст цього процесу полягає в змінах його психічної діяльності, що виявляються на різних рівнях (соціально-психологічному, індивідуально-психічному, психофізіологічному тощо);

— процесу самопливу (самоуправління, саморегуляції) офіцера, самообілізації з метою оптимального регулювання психічних станів, поведінки й діяльності на основі засвоєних способів та заходів, їх апробації у ході подолання труднощів бойової служби і навчання. Це психолого-педагогічний процес, зміст

якого полягає в оволодінні офіцером засобами самоуправління у звичайних умовах діяльності, у виробленні механізмів саморегулювання в екстремальних ситуаціях.

Крім того, безпосередньо перед виконанням конкретного бойового завдання формується стан *психологічної готовності*: це націленість і змобілізованість психіки людини на подолання майбутніх бойових труднощів, яка забезпечує результативність і якість виконання поставлених завдань, адекватно до їх складності, значущості та важливості.

Основні структурні елементи психологічної готовності:

***мотиваційний** — прагнення подолати труднощі і розуміння необхідності їх подолання, оцінка своїх можливостей щодо управління психічними станами та діями на основі раніше накопиченого досвіду;

***пізнавальний** — забезпечує необхідним обсягом відповідної інформації, який потрібен для цілеспрямованої діяльності в екстремальних умовах;

***емоційний** — переживання почуття впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах. Найголовніше — це навчити особовий склад боротися зі страхом, який паралізує їхню свідому діяльність. Різниця між героїзмом і боягузтвом виявляється не в тому, що слабкий духом воїн відчуває страх, а в тому, що відважний воїн здатен перемогти, побороти страх та діяти цілеспрямовано.

Психологічна підготовка має дві основні мети:

- 1) формування психічної стійкості;
- 2) формування психологічної готовності.

Ці якості формуються у процесі відпрацьовування всіх необхідних навчально-бойових ситуацій на заняттях і навчаннях, які проводяться в умовах, наближених до екстремальних. Завчасно у людини формується *психічна*

стійкість — це система психічних якостей, яка визначає потенційну можливість офіцера долати труднощі й успішно виконувати отримане завдання. Зміст психічних якостей, що формуються у офіцера в звичайному середовищі, тісно пов'язаний з характером тих труднощів, які долаються в екстремальних умовах (табл. 1.1.).

Ці якості, які становлять психічну стійкість, досягаються *моделюванням* у ході психологічної підготовки до екстремальних умов. Система якостей характеризує ступінь теоретичної ознайомленості офіцера і його практичну підготовленість до подолання різних стрес-факторів і непередбачуваних ситуацій. Вона свідчить про його психічну підготовленість до незвичайних умов.

Таблиця 1.1.

Індивідуально-психологічні якості офіцера – менеджера щодо подолання стрес - факторів в екстремальних умовах

<i>Психологічні фактори екстремальних умов (стрес-фактори)</i>	<i>Основні якості, що необхідні для подолання цих факторів (труднощів)</i>
Небезпека	смівливість, мужність, витримка, схильність до ризику.
Раптовість	самовладання, витримка.
Дефіцит часу та інформації	ініціативність, винахідливість, спокійність.
Небувале ускладнення управління підлеглими	відповідальність, рішучість, самостійність, смівливість
Відповідальність за ухвалені рішення	здатність брати відповідальність на себе, ініціативність.
Дискомфорт	терпіння, емоційно-вольова стійкість, тощо.

Процес психологічної підготовки в системі управління у загальному вигляді здійснюється так.

Спочатку особовий склад (підрозділ) докладно інформують про особливості й умови діяльності, про труднощі виконання бойового завдання і про шляхи їх подолання.

У ході психологічної підготовки моделюється зовнішня картина екстремальних дій, динаміка виконання завдань, тобто такі умови бойової обстановки, які, відображаючись у свідомості військовослужбовців, викликають психічні реакції, подібні до тих, що можуть виникнути в реальних екстремальних умовах.

На практиці військовослужбовці включаються в активну навчально-бойову діяльність подолання труднощів і перешкод, характерних для екстремальних ситуацій. Насиченість занять та навчань психологічними факторами екстремальних умов спочатку створює у особового складу значну психічну напруженість. При цьому пояснення військовим необхідності подолання труднощів та виконання поставленого завдання формує в них стійкі мотиви успішного виконання своїх обов'язків у навчальній діяльності. Ці мотиви стають ще стійкішими, якщо бійці самостійно аналізують важливість виконання наказу, необхідність подолання перешкод в сучасності. Формування мотивації до екстремальних умов допомагає воїнам легше морально підготуватися та мобілізувати свої можливості, переборюючи при цьому психічну напруженість, і виконувати поставлене завдання.

Досвід подолання труднощів, набутий у результаті багаторазового повторення вправ в умовах небезпеки, поступово зміцнюється. Контроль воїнів за своїм психічним станом та діями стає стабільнішим. З'являються перші навички і вміння управління своїм психічним станом, діями й поведінкою, формується переконання в можливості подолання труднощів в роботі та якісного виконання

отриманого завдання. Поступово формуються психічні механізми стійкого подолання почуття боязні, сумніву, невпевненості, страху. Унаслідок подальшого зміцнення емоційно-вольового контролю воїна за рахунок його звикання до небезпеки та інших факторів екстремальної обстановки при виконанні практичних дій на заняттях і навчаннях, які наближаються до реальності, психічна напруженість значно послаблюється та стабілізується на оптимальному для нього рівні. Увага воїна звільняється від зайвого контролю за станом психіки, переключається спочатку на якісне виконання окремих дій, а врешті-решт, і освоєння військової спеціальності в цілому. Разом із поліпшенням емоційно-вольового контролю у нього формується впевненість у своїй спроможності переборювати труднощі та досягати поставленої мети. Впевненість у собі, та товаришах по службі допомагає офіцеру точніше оцінювати належну ситуацію, ефективніше використовувати на практиці свою військову майстерність. Усе це свідчить про психічну підготовленість воїна до виконання поставленого завдання. З такого розуміння сутності психологічної підготовки випливає її зміст, тобто головні завдання, розв'язання яких дає змогу підготувати особовий склад до успішних дій в умовах, що ведуться зараз на сході нашої країни. Уміле управління військами, своєчасне ухвалення рішень, які забезпечують успішне виконання поставлених завдань, є умовою успіху всього військового підрозділу.

Отже, враховуючи, що діяльність офіцера – менеджера є особливою і потребує високого рівня психологічної підготовки, в розділі проаналізовано екстремальність її умов: стан управління підрозділами вимагає від офіцерів витримки, компетентності, високого рівня емоційно-вольової стійкості, обдуманості рішень, тощо. Офіцери-управлінці повинні мати високий рівень самостійності під час виконання своїх професійних обов'язків.

Обстановка, що виникла зараз на сході країни, вимагає від них крім самостійності, швидкості прийняття рішень, відповідальності за їх доцільність і виконання, швидкості адаптації до екстремальних умов, швидкості оцінки обстановки та відповідальності за можливі наслідки, що можуть виникнути в результаті цих умов.

Раптовість виникнення обстановки та швидкоплинність подій, дефіцит часу на прийняття рішення вимагає від офіцера швидкості мислення, оперування власним досвідом та визначення доцільних завдань підлеглими та ін.

1.1. Теоретичні засади дослідження психологічної підготовки офіцера – менеджера

За останні роки змін в державі, значна увага серед науковців приділяється дослідженням з психологічної підготовки офіцерів Збройних Сил України.

Так, М.І. Дьяченко вважає, що психологічний вплив на особовий склад у процесі підготовки до екстремальних дій має бути спрямований на реалізацію часткових і загальних передумов ефективності управлінської діяльності. [4] Йдеться про те, що потенційні військовослужбовці управлінської діяльності повинні спочатку відповідати високим вимогам з боку їх індивідуально-психологічних й особистісних якостей. Власне кажучи, всі складові їхньої психіки у процесі підготовки до екстремальних умов повинні змінюватися, розвиватися і досягатися високого рівня досконалості. Результатом підготовки є психологічна готовність до екстремальних умов – внутрішнє налаштування офіцера на самовіддану поведінку, мобілізацію всіх сил на активні й доцільні дії. Стійкість готовності визначається сформованістю у військовослужбовця певних соціальних мотивів.

У психологічній готовності виділяються такі компоненти:

- *пізнавальний* (розуміння завдання, оцінка його значимості, знання засобів досягнення мети, передбачення ймовірних змін обстановки);
- *емоційний* (почуття відповідальності, впевненість в успіху, бойове піднесення і насага);
- *мотиваційний* (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до нього, прагнення домогтися успіху);
- *вольовий* (управління собою, зосередження на завданні, відволікання від впливів, які заважають, подолання сумніву, страху).

П. А. Корчемний вважає, що в ході психологічної підготовки формуванню і розвитку підлягають психологічна готовність і психологічна стійкість як цілісне психічне утворення. [9]

Він підкреслює, що психологічна готовність як активнодіючий стан особистості та психічна стійкість як її здатність зберігати високу фізичну й розумову працездатність і в умовах напруженості включають однакові компоненти (мотиваційний, вольовий, пізнавальний, інтелектуальний і операційний). Однак якщо психологічна готовність до екстремальних умов головним чином залежить від переконаності людини, моральної стійкості, широкої ерудиції, чітких, правильних і ефективних дій, то в звичайних умовах підрозділу визначальне значення мають вольові, емоційні й інтелектуальні якості. Таким чином, на думку автора, процес формування названих станів майже єдиний і в звичайних і в екстремальних умовах.

У роботах В.В. Сисоєва вказується на два основних психологічних утворення військовослужбовців, що підлягають формуванню, розвитку і корекції в процесі їх підготовки до екстремальних умов, - психологічну підготовленість (стійкість) і психологічну готовність. [3]

Психологічна підготовленість і стійкість офіцера – менеджера трактуються як терміни, що визначають одне й те саме явище – систему психологічних якостей, що вказує на його потенційну можливість переборювати труднощі й успішно виконувати поставлене завдання.

Така система формується і у особового складу завчасно. Безумовно до потрапляння в складні умови у військовослужбовців має бути сформований стан психологічної готовності, тобто спрямованості й активності (націленості й мобілізованості) психіки воїнів на подолання майбутніх труднощів, що забезпечить результативність і якість виконання завдань адекватно до їх значимості та складності. Аналізуючи компоненти «психологічної підготовленості» і «готовності», з'ясовують близькість цих понять і явищ. Серед складових психологічної готовності називають мотиваційні, пізнавальні, емоційні та вольові елементи.

Таким чином, аналіз підходів провідних спеціалістів з психологічної підготовки офіцерів вважають, що психологічна стійкість – настільки багатопланове явище, що виражена нестійкість в одній сфері людської активності (наприклад, у спілкуванні з оточуючими) може прямо корелювати зі здатністю активно і самовіддано діяти в найнебезпечнішій ситуації. Принцип ресурсності середовища вимагає пошуку причин всіх психологічних проявів офіцера в складних умовах, і не лише в його особистій підготовленості, змобілізованості й активності, але й у тих психологічних процесах і явищах, що виникають на межі взаємодії із соціальним середовищем і ергономічними умовами діяльності.

Центральним елементом об'єкта кадрового забезпечення виступає військовослужбовець, який готується до обстановки дій психотравмуючих факторів: мислить, має мотивацію, власні життєві сили й інтерпретацію подій, що відбуваються, приймає рішення, інше.

Інакше кажучи під психологічною підготовкою офіцера – менеджера слід розглядати як цілісну особистість яка реагує на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища не окремими складовими психіки (психічними процесами, станами, властивостями, утвореннями), а як єдине ціле, що опосередковує свої дії, вчинки, поведінку, стосунки особистісними властивостями. При цьому всі елементи здорової психіки знаходяться у взаємозв'язку детермінації доповнення і компенсації (відсутність, або недостатній розвиток одних компенсується дією інших; цілеспрямований розвиток особистісних якостей впливає на прояв психічних процесів і станів.)

1.2. Психологічні особливості звичайних і екстремальних умов

Психічний стан – це позначення характеристики психічної діяльності індивіда за певний період часу, що ілюструє специфіку перебігу розумових та відчуттєвих процесів залежно від явищ дійсності, фізичних і психологічних властивостей особистості.

М. Д. Левітов поширює у психічних станах класифікацію, що є властивими для психічних процесів (пізнавальний, емоційний і вольовий типи). [11] В іншому випадку застосовуються характерологічні особливості: зібраність – розгубленість; рішучість – нерішучість; радість – сум та ін.. Існує класифікація за ознаками станів: особистісні – ситуативні; більш глибокі – поверхневі; довготривалі – короткочасні, більш свідомі – менш свідомі та ін.

Для практичних цілей, в аспектах прогнозування і підтримки військово-професійної працездатності, є доцільним класифікувати психічні стани за параметрами:

- сприятливі для виконання завдань, життєдіяльності, і навпаки, негативні стани;
- стан, який характеризується стабільністю, і навпаки нестійкістю;
- стани, викликані насамперед емоційними факторами, або навпаки, під впливом навколишнього середовища чи діяльності.

Безумовно, всі ці параметри в тій чи іншій мірі пов'язані між собою і залежать від різних психічних процесів, психічних якостей, від рівня функціонального стану, що необхідно враховувати, розглядаючи проблеми їх регуляції.

Негативні психічні стани, які призводять до зниження військово – професійної працездатності, часто викликані екстремальними умовами праці і середі. **Екстремальні умови** - це умови, що знаходяться за межами відносного оптимуму, в яких людина комфортно себе почуває і нормально функціонує. **Оптимальні умови** життя і професійної діяльності не вимагають особливої напруги і є здатними швидко відновити функціональні резерви організму після перенесених навантажень.

До екстремальних відносяться ситуації, для яких характерні:

1. Різні емоційні впливи, пов'язані з небезпекою, складністю, новизною, високою відповідальністю за виконання діяльності, обмеженням часу на прийняття рішень та ін..
2. Ситуації, які супроводжуються небезпекою масового ураження, почуття беззахисності, наявністю безпосередньої загрози для життя.
3. Суттєві навантаження на психічні і психомоторні процеси.
4. Суттєві навантаження на функцію мовлення, особливо при дефіциті інформації.
5. Суттєві фізичні навантаження, перенавантаження сил.
6. Значний швидкісний вплив вестибулярного навантаження.

7. Виражений режим зниження рухливої активності (гіпокінезія і гіподинамія)

8. Різкі коливання тиску.

9. Вплив вираженої гіпервентиляції, тобто частота глибокого дихання більш чим на 2,5 – 3 хвилини, наприклад при сильній емоційній напрузі, і виникнення при цьому критичного зниження кількості вуглекислоти в повітрі, і з іншої сторони – значне підвищення вмісту вуглекислоти в крові (гіперкапнія).

10. Гіпоксія – суттєве зниження вмісту кисню в організмі.

11. Вміст у вдихаючому повітрі різних шкідливих елементів.

12. Неприятливий вплив вібрацій, шуму, радіочастот.

13. Неприятливий вплив різних кліматичних і мікрокліматичних факторів (спека, холод, вологість та ін...)

14. Голод і спрага.

15. Сенсорна деривація та інформаційна ізоляція.

16. Кумуляція психічної напруги, тривожність.

17. Переживання нещастя близьких, їх загибель, тощо.

В якості екстремальних умов життєдіяльності також розглядаються різні патологічні стани організму, виражені несприятливі функціональні і психічні стани, що розвилися в результаті зовнішнього екстремального впливу, або на фоні глибокого переживання.

До екстремальних умов відноситься як підвищення так і зниження того чи іншого фактору відносно оптимуму: загинути можна і від спеки і від холоду, негативні реакції виникають і від фізичної перевтоми і при гіподинамії (нестача фізичних навантажень), та ін.. Екстремальні умови найчастіше проявляються в складній професійній діяльності, але можуть виникати і в побуті. Сімейні сварки, бідність, несприятливі житлові умови, проблеми із дітьми або із батьками,

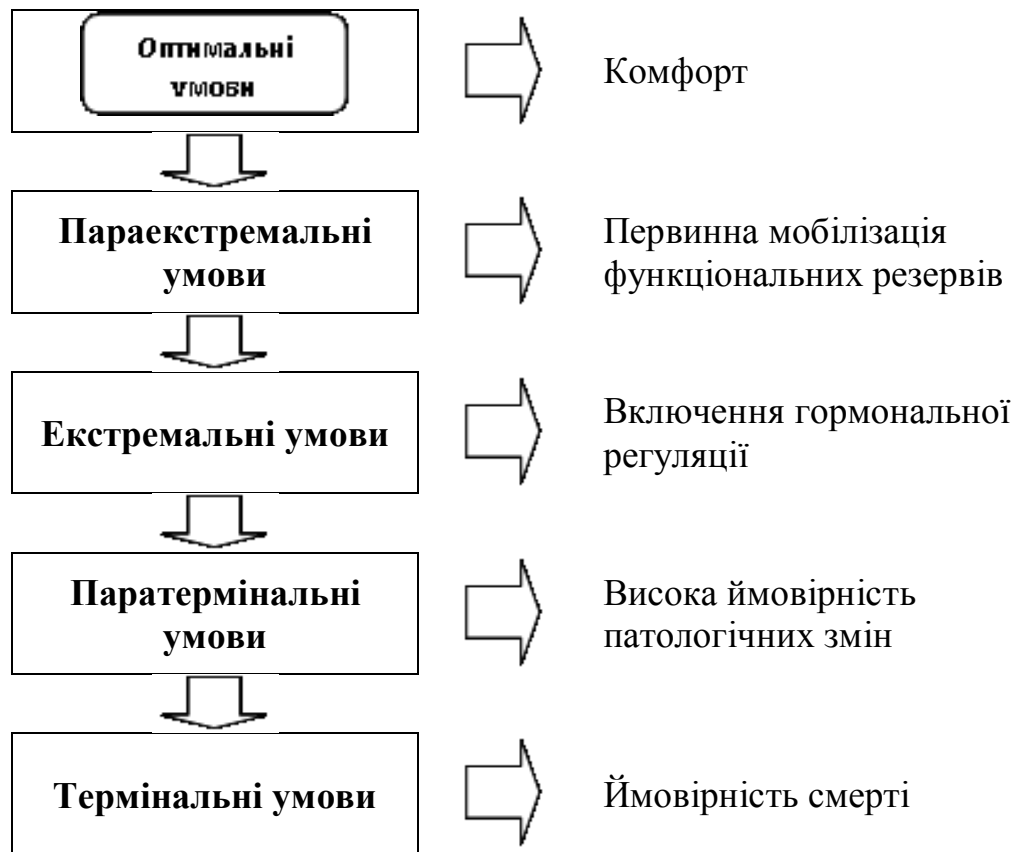
грубість начальства – все це може бути причиною виникнення екстремальної ситуації.

В залежності від сили і часу впливу різних факторів зовнішньої і внутрішньої середи можна створити своєрідну класифікацію умов праці і середи, визначаючи оптимальні, параекстремальні (від лат. «пара» - біля), екстремальні, паратермінальні і термінальні (від лат. «термінус» - кінець) умови. (*мал.1.1.*)

Параекстремальні умови характеризуються незначною мобілізацією функціональних резервів, що призводить до виникнення так званої оперативної напруги. На відміну від напруги, що майже завжди супроводжується негативним станом, оперативна напруга в окремих випадках служить позитивним фактором, що забезпечує підвищення працездатності.

В екстремальних умовах спочатку виникає спад працездатності окремих показників функціональних резервів, але потім вони змінюються їх загальним зростанням, і зрештою перерозподілом. Для психологічного стану людини в цих умовах характерні дискомфорт і сильна напруга, яка переходить в перенапругу. В цей же час виражена мобілізація функціональних ресурсів, що має місце в екстремальних умовах, і може сприяти успішному виконанню завдань.

У **паратермінальних умовах** динаміка психологічних і фізіологічних показників характеризується тим, що перерозподіл функціональних резервів зупиняється і починається їх загальний спад. Резерви організму виснажуються, починається загальна астения, розвивається виражений астено-депресивний стан, і якщо вплив екстремальних факторів буде продовжуватися, можливий перехід в **термінальні умови**. Перехід в термінальні умови праці і середи при подальшому впливі екстремальних факторів призводить до неминучої смерті.

Мал.1.1. Класифікація умов життєдіяльності

Слід зазначити, що дана класифікація умов середі і діяльності є відносною. Багато залежить від того, наскільки є тривалими і важкими екстремальні умови, а також як швидко певна людина до них може адаптуватися. Так, навантаження у вигляді бігу по місцевості 1 км за 4,5 – 5,0 хв. для тренованого військового є легкою пробіжкою і може бути віднесена до рівня параекстремальних умов. В той же час для людини з надмірною вагою, який не виконував фізичних вправ, та ще й після перенесення вірусної хвороби, таке навантаження може бути надмірним, і відноситься до рівня паратермінальних умов діяльності, чи навіть до термінальних умов, що може призвести до летального результату. У зв'язку з цим, командири підрозділів повинні уважно враховувати особливості функціонального стану організму і рівень фізичної підготовки своїх підлеглих.

Отже, усі вищенаведені позиції стосуються військової діяльності, які часто стають причиною стресу. Збройні конфлікти негативно впливають на населення регіону, в якому відбувається сутичка, а найголовніше – на самих учасників бойових дій. Яскравим прикладом «психологічного вбивства» є нинішні події на сході України. Військовослужбовці, виконуючи функцію захисту територіальних меж, часто забувають про збереження власного здоров'я, зокрема психологічного стану. Звісно, солдата, який неналежно володіє практичними навиками ведення бою, до воєнних дій допускати не можна, адже це прямий шлях до розладу психіки або ж смерті (термінальність). Психологічні наслідки екстремальних умов діяльності військового розглядають у двох напрямках: щодо ефективності бойових дій і збереження психофізіологічного стану особи. Вони передбачають пристосування індивіда до мінімальних умов, а також реабілітаційних вихід із них. З точки зору воєнних дій екстремальні випадки можуть бути могутні однократні (застосування зброї, затримка озброєного злочинця, стихійне лихо), інтенсивні багаторазові (участь у бойових діях). Також трапляється критичний інцидент – ситуація, яка викликає різке збудження емоційного стану людини, що негативно впливає на виконання обов'язків. Виходячи з вищенаведених тверджень, боєць не може уникати екстремальних ситуацій, перебуваючи на фронті, а змушений сприяти їх швидкому й логічному вирішенню, адаптовуючись до них.

1.3. Психологічні особливості психологічної готовності військовослужбовців ЗСУ до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції

Стихійні лиха, природні та техногенні катастрофи, аварії, створюють ситуації, небезпечні для життя, здоров'я й благополуччя значних груп населення.

На цивільне населення і військовослужбовців, що знаходяться в екстремальних умовах, поряд з різними вражаючими факторами діють і психотравмуючі обставини, що представляють собою зазвичай комплекс надсильних подразників, що викликають порушення психічної діяльності у вигляді так званих реактивних (психогенних) станів. Психогенний вплив екстремальних умов складається не тільки з безпосередньої загрози життю людини, але й опосередкованої, пов'язаної з очікуванням її реалізації. До теперішнього часу немає загальноприйнятої концепції, що дозволяє пояснити причини, що викликають стійкі порушення психічного і соматичного здоров'я більшості осіб, які зазнали впливу різних факторів екстремальних ситуацій, але безперечним залишається одне – психологічні особливості особистості відіграють важливу роль у формуванні різноманітних психічних і соматичних порушень.

Як вже зазначалось, стан психологічної готовності особистості до діяльності розуміється як складне утворення, яке має динамічну структуру. Між компонентами існують функціональні залежності. Існує два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності до діяльності: функціональний та особистісний. У межах функціонального підходу психологічна готовність трактується як певний стан психічних функцій, що забезпечує високий рівень досягнень під час виконання діяльності, він передбачає вивчення психологічної готовності як певного стану особистості. З погляду прихильників особистісного підходу психологічна готовність розглядається як результат підготовки до певної діяльності, вона є стійким, багатоаспектним, ієрархізованим утворенням особистості, яке містить низку компонентів, адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності. Психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах доцільно поділяти на ситуаційну (оперативну) та довготривалу готовність. Ситуаційна готовність є динамічним, цілісним станом особистості, це внутрішня налаштованість на певну поведінку, мобілізованість

усіх сил на активні та доцільні дії, її виникнення й оформлення визначаються розумінням задачі, усвідомленням задачі, усвідомленням відповідальності, бажанням досягнути успіху в професійній діяльності. Довготривала психологічна готовність є стійкою системою професійно-важливих якостей особистостей, до якої відносяться позитивне ставлення до професії, організованість, уважність, самовладання, отриманий досвід, знання, вміння, навички, які необхідні для успішної професійної діяльності в різних, у тому числі і в екстремальних ситуаціях. Аналіз психологічних особливостей СБД військовослужбовців ЗСУ під час проведення АТО дозволив виявити загальні принципи й ознаки, що органічно сполучаються і характерні для даного виду діяльності. Загальною ознакою СБД є її екстремальний характер, для неї характерними є ведення бойових дій у складних метеорологічних та побутових умовах, значні психоемоційні навантаження та висока ймовірність виникнення реальної загрози для життя та здоров'я особового складу у зв'язку з високою інтенсивністю бойових дій, що безпосередньо позначаються на якості виконання СБЗ, психічному стані військовослужбовців, психологічній готовності особистості до такої діяльності. Все ускладнюється раптовою зміною умов виконання СБЗ, оперативним прийняттям вірних рішень та можливою кримінальною відповідальністю за їх наслідки, порушенням звичного режиму діяльності та відпочинку особового складу, інше. Цільова психологічна готовність до дій в умовах проведення АТО виникає за умови сформованості необхідних мотивів, установок, а також наявності професійного досвіду. Особливо важливою є роль таких компонентів, як «мотивація обов'язку» і «професійна витривалість». Проведене експертне оцінювання дозволило виявити, що до числа професійно-важливих якостей військовослужбовців ЗСУ, необхідних для розвитку їх цільової психологічної готовності до СБД у процесі проведення АТО, відносяться: професійна увага та спостереження (навички розподілу уваги на об'єктах СБД та її переключення); професійна пам'ять (розвиток навичок

швидкого запам'ятовування, якісного збереження та ефективного упізнавання інформації, що має службовий інтерес); професійне мислення (навички оцінювання оперативної обстановки та службової ситуації, аналіз актуальної і потенційної загрози).

Сучасні умови захисту недоторканності кордонів України все частіше вимагають від особового складу Збройних Сил України наявності вмінь адекватно діяти в умовах бойового зіткнення. Бій є найбільш складною формою оперативно-службової діяльності. Бойове зіткнення динамічне, швидкоплинне за часом, характеризується швидкою зміною обстановки, може супроводжуватись озброєним вторгненням на територію України військових підрозділів, диверсійно-розвідувальних груп противника і незаконних збройних формувань. Аналіз наукових досліджень та практика ЗСУ свідчать, що у період підготовки персоналу до бойового зіткнення важливе місце в процесі психологічної підготовки офіцерів усіх сфер діяльності, що можуть виконувати завдання в зоні АТО, посідають такі заходи:

1. Повне і чітке доведення обстановки, особливостей району майбутніх дій, даних про ймовірного противника, його озброєння та тактики дій. При цьому важливим для формування позитивної мотивації є переконання в справедливості мети ведення дій і правомірності своєї участі.

2. Формування складу нарядів та груп (елементів бойового порядку) з урахуванням досвіду дій офіцерів, рівнів психологічної готовності персоналу, видів зброї, знання місцевості тощо. На цьому етапі важливим є ретельне відпрацювання взаємодії між складом наряду (групи) і розподіл обов'язків при розігруванні різноманітних ситуацій. Це дасть можливість підвищити впевненість у собі та в своїй зброї, зміцнити віру в успіх майбутньої дії, посилити почуття згуртованості і підтримки в колективі, перешкодити виникненню негативних психічних станів.

3. Запобігання впливу чуток (поширення дезінформації). Значний вплив чуток у стані очікування пояснюється підвищеною тривожністю, невідомою небезпекою та прагненням до самозбереження.

4. Удосконалення навичок та навчання методам самопомоги шляхом саморегуляції психічних станів, як то релаксація та концентрація; самонавіювання.

5. Прогнозування психогенних втрат серед особового складу.

Психологічними та психофізіологічними якостями особистості військовослужбовців ЗСУ, що негативно впливають на успішність виконання СБЗ в умовах проведення АТО, є:

1. Відсутність чітких мотиваційних установок СБД в умовах АТО;
2. Невміння регулювати свій фізичний і психологічний стан;
3. Легкість порушення діяльності при необхідності виконувати СБЗ в умовах дефіциту часу, дії перешкод і несприятливих чинників;
4. Підвищена емоційно-вольова нестійкість;
5. Нестійка концентрація уваги, уповільнене її перемикання і розподіл;
6. Уповільненість і імпульсивність сенсорно-моторної координації дій;
7. Зниження здатності оперувати просторово-часовими уявленнями й іншими психофізіологічними якостями, які в екстремальних ситуаціях сковують дії військовослужбовця.

Проведення зазначеної вище роботи покликано мобілізувати офіцерів на усунення допущених недоліків, подальше вдосконалення військової майстерності.

Висновки. Психологічна готовність військовослужбовців ЗСУ до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції допомагає воїнам успішно приступити до практичної реалізації поставленої мети, ефективно використовувати свої знання, досвід. Вона оберігає від зниження

ефективності діяльності з початком бойових дій, сприяє подоланню напруженості в небезпечних ситуаціях. Недостатня психологічна готовність призводить до неадекватних реакцій, помилок, до неузгодженості між вимогами ситуацій і функціонуванням психічних процесів, до зниження можливостей подолати труднощі і успішно виконати бойове завдання.

РОЗДІЛ 2

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОФІЦЕРА КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗВИЧАЙНИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Проблема безпеки людини стає сьогодні першочерговою у зв'язку зі збільшенням кількості екстремальних подій, включаючи локальні збройні конфлікти, терористичні акти, техногенні й природні катастрофи, міжнаціональну й релігійну ворожнечу, незадоволеність умовами життя величезної кількості людей, що приводить до активного опору влади. Наслідком цього стає збільшення кількості осіб, що отримали травматичний життєвий досвід і вимушені пристосовуватися до середовища, що змінилося, по-новому створювати свій соціальний і особистісний простір. Особистий досвід виконання службово-бойових завдань (СБЗ) в екстремальних умовах дозволяє офіцеру – менеджеру у своїй діяльності констатувати той факт, що психологічні наслідки ситуацій, в основі яких лежить екзистенціальна загроза, виявляються більш значимими за своїми соціально-психологічними ефектами, ніж самі ці події. Це призводить до безпеки й диктує необхідність – порушення однієї з основних потреб людини пошуку ефективних шляхів збереження й підтримки життєвої стійкості, опірності людини й суспільства негативним зовнішнім і внутрішнім загрозам. У численних сучасних визначеннях особлива увага звертається на психічний стан людини, пов'язаних в основному, зі спокійним, надійним перебуванням у сьогоденні, не виключаючи можливість трансформації в майбутньому.

Професійна діяльність фахівця управлінської діяльності в звичайних та екстремальних умовах розглядається як багаторівнева динамічна система, що відбиває ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні

загрози, які виникають, зберігати на достатньому стійкому дієздатному рівні виконання службово-бойових завдань.

В останні роки багато досліджень спрямовано на досягнення оптимальних умов діяльності, раціонального співвідношення професійно-важливих якостей спеціалістів і машин як елементів загальної системи управління. У межах цього напрямку була сформована концепція функціонального комфорту щодо створення такого робочого стану офіцера, за якого досягається відповідність засобів, умов праці, можливостей та індивідуально-психологічних особливостей людини, що зумовлює адекватну мобілізацію психічних і фізичних сил до активної праці та високої боєздатності [5]. Ученими доведено, що сучасні військові професії пов'язані з особливими умовами праці, які зумовлені впливом соціально-психологічних, технічних, природних і біологічних чинників, які висувають до військовослужбовця, його психологічних якостей підвищені вимоги. Умови та психологічні особливості професійної діяльності офіцерів управління персоналом (особливо протягом виконання бойових завдань) визначаються високою відповідальністю за виконання поставлених завдань, тривалим перебуванням у стані емоційної напруги, своєрідністю інформації, яка має істотний вплив на виконання поставлених завдань. У бойових підрозділах професійна діяльність більшості офіцерів – кадрових органів характеризується складною і напруженою аналітико-синтетичною роботою головного мозку, що потребує від фахівця високої стійкості уваги, напруги функцій аналізаторів. Поряд з цими показниками у офіцерів, особливо під час виконання бойових завдань, відмічаються зміни показників, які характеризують силу процесів збудження і гальмування, їх рухомість, точність реагування на подразники, величину порогових сприймань, а також пам'ять, увагу і мислення. Відбуваються різнобічні зміни функцій організму, які є інтегральною характеристикою впливу на військовослужбовців умов життєдіяльності, та їх специфічних особливостей. До особливостей

професійної діяльності офіцера – менеджера в звичайних та екстремальних умовах відноситься виражена психічна напруга, яка діє під час усього робочого періоду. Найбільш типовими причинами її виникнення є: висока відповідальність за роботу, що виконується, дефіцит (або надлишок) часу й інформації для прийняття рішення, дія перешкод, вплив несприятливих умов життєдіяльності в оточенні великої кількості сучасної техніки, міжособистісна несумісність, соціально-психологічна й сенсорна ізоляція. Суттєвий вплив на надійність і успішність професійної діяльності в системі військового управління чинять соціально-психологічні фактори. Передусім це міжособистісні відносини, які залежать від спільності інтересів у бойовій зміні, від індивідуально-психологічних особливостей особового складу.

Під час виконання поставлених завдань в звичайних і особливих умовах діє складний комплекс факторів зовнішнього середовища, які істотно впливають на ефективність професійної діяльності військовослужбовців і мають свою специфіку. Багато вчених звертають увагу на різнобічні функціональні стани, що впливають на надійність та ефективну діяльність людини. До таких відносяться: втома, хронічна втома, перевтомлення. Стани гіпокінезії, моногонії та нервово-психічної напруги. Саме поняття психічного стану в практиці необхідно для того, щоб визначити можливості спеціаліста, який перебуває у тому чи іншому стані, виконувати свої професійні обов'язки надійно й ефективно. Психічний стан – це фонова активність нервової системи, в умовах якої реалізовується ті чи інші поведінкові особливості людей і тварин і є загальною інтегральною характеристикою роботи мозку, яка визначає загальний стан багатьох його структур. Психічний стан залежить від особливостей праці, значущості мотивів, які спонукають до виконання конкретної діяльності, величини сенсорного навантаження, яке може досягти високого значення в умовах сенсорної деривації, індивідуальних особливостей нервової системи. Різнобічні умови професійної

діяльності офіцерів в системі управління призводять до зміни функціонального стану організму й розвитку втоми, під якою розуміється спад працездатності після більш-менш тривалої праці. Отже, зниження працездатності може бути симптоми втоми, викликана і в умовах розумової праці і фізичною працею. При цьому працездатність знижується тимчасово і відновлюється за період звичайного відпочинку. Втома розглядається вченими з трьох сторін: сторони суб'єктивної – як психічний стан; сторони фізіологічних механізмів; сторони зниження ефективності праці. У той же час втома – це наслідок специфічних умов діяльності. З психологічної точки зору втома виступає як своєрідний психічний стан, що більшою мірою виявляється у бойових підрозділах. В умовах напруженої діяльності значне місце відводиться проблемі перевтомлення стану організму на межі патології, який розвивається під впливом тривалої та безперервної роботи у стані втоми, або тоді, коли регламентований відпочинок між циклами роботи є недостатнім для відновлення психічного і фізичного здоров'я, а об'єктивно-суб'єктивні ознаки втоми зберігаються. До об'єктивних ознак перевтомлення відносяться: розлади уваги, пам'яті, мислення, порушення сну, міжособистісних взаємин, потовиділення, зменшення маси тіла, збільшення частоти серцевних скорочень за хвилину та ін.. Головним критерієм перевтомлення є різке зниження працездатності. У дослідженнях щодо вивчення праці фахівців організаторського, сенсорного, управлінського профілів, підтверджено, що втома, і перевтомлення як негативні стани характеризуються зниженням боєздатності під час виконання бойових завдань. На думку М. С. Корольчука та В. М. Крайнюка, психологічними ознаками перевтомлення поряд зі зміною боєздатності, для військових спеціалістів можуть бути: зміни суб'єктивного стану та звичайної поведінки особистості; підвищена конфліктність, роздратованість; замкненість; неадекватна реакція на жарт; бурхлива реакція на будь – яке зауваження (зовнішня, або внутрішня); безсоння, або сонливість [6]. Таким чином, перші ознаки втоми і перевтомлення

з'являються в залежності від функціональних резервів організму, фізичного розвитку, психологічної витривалості та психологічної підготовки особового складу. Істотний вплив на працездатність офіцера і на ефективність його управлінської діяльності чинить своєрідність інформації, яку він отримує. У звичайних умовах людина постійно переробляє, передає і поглинає великий обсяг інформації, розділяючи її на особисту, яка має цінність індивідуальну, спеціальну, яка має цінність для формальних соціальних груп; масову, що передається засобами масової інформації. Під час виконання завдання в особливих умовах інформація, як правило, коротка, лаконічна. Зі збільшенням тривалості виконання завдання за відсутності інформації виникають тривожність, депресія, невротичні стани, порушення сну. Значний вплив на надійність та боєздатність військовослужбовців чинять технічні фактори, які визначають перш за все умови життєдіяльності: шум, вібрація, механічні коливання, електромагнітні випромінювання та ін.. Тривала дія шуму на людину небезпечна для її здоров'я, знижує її боєздатність. Симптоми несприятливої дії шуму різнобічні, але у першу чергу відчувається головний біль, запаморочення, роздратованість, дзвін в вухах. У подальшому відмічається послаблення уваги, порушення точності рухів, зниження швидкості реакції та ін..

Одним із напрямком в роботі офіцера – менеджера щодо успішного виконання поставлених завдань в звичайних і особливих умовах, є його психологічна готовність до діяльності.

Стан готовності у вирішальній мірі обумовлений стійкими психічними особливостями, притаманними офіцеру. Але він не являє собою перенесення якостей і станів в нову ситуацію. На стан психологічної готовності впливають і ті конкретні умови, в яких здійснюється діяльність. До числа зовнішніх і внутрішніх умов, що обумовлюють психологічну готовність, слід віднести: зміст завдань, їх складність, новизну, творчий характер, обстановку діяльності, приклад поведінки

оточуючих, особливості стимулювання дій і результатів; мотивацію, прагнення до досягнення того чи іншого результату; оцінку ймовірності його досягнення; самооцінку власної підготовленості; попередній нервово-психічний стан; стан здоров'я і фізичне самопочуття; особистий досвід мобілізації сил для рішення задач підвищеної складності; вміння контролювати і регулювати рівень свого стану готовності; вміння самоналаштуватися, створювати оптимальні внутрішні умови в системі управлінської діяльності [7]. Дослідження показали, що динамічну структуру стану психологічної готовності до складних умов діяльності складають наступні взаємопов'язані елементи:

- 1) усвідомлення своїх потреб, вимог колективу, або завдання, поставленого вищим командуванням;
- 2) усвідомлення цілей, вирішення яких призведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання;
- 3) усвідомлення та оцінка умов, в яких будуть проходити майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням завдань та виконанням вимог подібного роду;
- 4) визначення на основі досвіду і оцінки майбутніх умов діяльності найбільш ймовірних і допоміжних способів вирішення завдань чи виконання вимог;
- 5) прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;
- 6) мобілізація сил у відповідності з умовами та завданням, самонавіювання в досягненні мети.

В результаті офіцер налаштовується на певну поведінку, на вивчення дій, необхідних для досягнення поставленої мети, готує, якщо необхідно матеріальну базу для виконання завдання, а якщо умови досягнення мети залежить в якійсь

мірі від нього, - створює ці умови, а також здійснює підготовчі дії, поповнює брак інформації, проводить вправи, тренування, малює схеми можливого розгортання подій і т.д.; з початком практичних дій уважно стежить за зміною обстановки, оцінює адекватність своїх дій, модель яких було побудовано заздалегідь, прагне не пропустити оптимальних умов і засобів, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляє собою. Стан психологічної готовності офіцера управлінської діяльності до звичайних і особливих умов має динамічну структуру – вираження сукупностей інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки, в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями. Наведемо структуру психологічної готовності офіцера – менеджера до діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Таблиця 2.2.

Таблиця 2.2

Компоненти структури психологічної готовності до діяльності офіцера менеджера в звичайних і екстремальних умовах

	Мотиваційні	Пізнавальні	Емоційні	Вольові
Звичайні умови діяльності	Прагнення підвищити рівень фахової підготовки 	Розуміння поставлених завдань 	Почуття особистої відповідальності за результат діяльності 	Зосередження сил на виконання завдань
	Потреба успішно виконувати свої функціональні обов'язки 	Ясне уявлення про свою діяльність 	Любов до професії 	Уміння керувати в конкретних ситуаціях і направлення сили на виконання завдань
	Прагнення домогтися успіху, показати себе з кращої сторони при виконанні обов'язків 	Знання психологічних особливостей первинних посад 	Впевненість у своїх силах, у надійності за особовий склад 	Уміння керувати в конкретних ситуаціях і направлення сили на виконання завдань
		Уявлення про ймовірні ситуації та зміни	Почуття задоволеності у	

		обстановки в ході діяльності	виконанні завдання	
Екстремальні умови діяльності	<p>Прагнення знайти вихід із складної ситуації</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Прагнення домогтися миру в регіоні, збереження життя мирного населення (в умовах бою)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Прагнення домогтися успіху при виконанні військових обов'язків</p>	<p>Розуміння поставлених завдань</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Інформаційне забезпечення : дані про місцевість, географічні та кліматичні особливості регіону. Знання прийомів і засобів у вирішенні критичних ситуацій</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Уявлення про ймовірні ситуації та зміни обстановки в ході діяльності</p>	<p>Почуття особистої відповідальності за результат діяльності</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Впевненість у своїх силах у надійності та доступності інформації</p>	<p>Зосередження сил на виконання поставлених завдань. Уміння керувати в конкретних ситуаціях і направлення сили на безумовне виконання завдань</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>Здатності долати сумніви, боязнь, напруження, мобілізувати сили у складних обставинах</p>

Висновки: як бачимо, на успішність професійної діяльності офіцера – менеджера в звичайних і особливих умовах значно впливає комплекс технічних, біологічних, природних факторів, які суттєво поглиблюють дію соціально – психологічних чинників, таких як висока психічна напруга, дефіцит інформації, загроза життю, наявність низького рівня згуртованості підрозділів, порушення режиму праці та відпочинку.

Професійна діяльність українських офіцерів відбувається в умовах безпосередньої дії на особистість різноманітних чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Вони діють поєднано, різнобічно, тривалий час, що на фоні високої соціальної відповідальності і на фоні нервово – психічної напруги,

особливостей міжособистісних стосунків негативно впливає на працездатність особового складу. Під впливом екстремальних ситуацій, перш за все у військовій діяльності, формуються специфічні особливості психічного стану військового, що впливає на процес подальшої реабілітації у поза фронтових умовах. Саме психологічна підготовка є основою і головним напрямом у формуванні всього особового складу психологічної стійкості. Яка дає змогу виконувати поставлене завдання в складних умовах, що може супроводжуватися небезпекою для життя. Для того, щоб досягти перемоги, військовому недостатньо вміти користуватися зброєю і бойовою технікою і знати тактику бою, він повинен бути готовим застосовувати свої навички в будь – яких умовах, що можуть виникнути, в чому і є мета психологічної підготовки.

2.1. Визначення рівнів сформованості психологічної готовності офіцерських кадрів до вирішення завдань управлінської діяльності

За сучасних умов в управлінській справі все більшого значення набувають науково – обґрунтовані управлінські дії офіцерів усіх ступенів, від результативності яких багато в чому залежить ефективність виконання службових завдань. До набору професійно важливих якостей офіцера належать здатність вчасно приймати правильні, нешаблонні рішення і рішуче, зі знанням справи, діяти у складній і навіть критичній для життя обстановці.

Багатогранній діяльності офіцера взагалі притаманний творчий характер, відзначений неординарністю, оригінальністю, нешаблонністю мислення, дій. У позаштатних ситуаціях, якими так багата військова дійсність, від нього вимагається виявлення розумної ініціативи, прийняття в ситуації неповної і суперечливої інформації нестандартного, найчастіше непередбаченого інструкціями рішення. Офіцеру постійно доводиться поєднувати дві тенденції – суворе спричинення професійної діяльності і творчу імпровізацію в досягненні поставленої мети. Це повною мірою стосується й офіцерів управлінської діяльності, в обов'язки якого входить визначення і реалізація системи відбору персоналу. Дуже часто за браком досвідчених фахівців, офіцер – менеджер самостійно, або за допомогою одного чи двох співробітників здійснює весь комплекс посадових обов'язків (підбір персоналу, розрахунок зарплат і визначення системи компенсації, ведення кадрової бази, тощо). Виконання

управлінської роботи припускає і динамічність мислення, здатність не лише досягати неухильного виконання прийнятих рішень, але й вчасно відмовитися від неправильного чи застарілого рішення. Все це зумовлює потребу в підвищенні професіоналізму, в тому числі і шляхом здійснення психологічної підготовки серед особового складу і власної підготовки.

Для того, щоб окреслити шляхи розвитку будь – якої якості особистості, у тому числі готовності до вирішення завдань управлінської діяльності, розглянемо рівні психологічної підготовки, якою в певній мірі повинен володіти кожен військовослужбовець.

Досвід науковців показує, що у військових частинах відсутня система критеріїв для оцінки рівня психологічної готовності офіцерів у вирішенні завдань управлінської діяльності. Тому одні командири і начальники під час оцінки психологічної готовності підлеглих офіцерів для вирішення таких завдань використовують загальні службові результати, інші головну увагу звертають на особистісні управлінські якості підлеглих, керуючись своїм суб'єктивним ставленням до них, ще інші усіх порівнюють з еталоном, який не завжди є ефективний управлінський досвід їхнього начальника. Зрозуміло, що такі підходи не можуть дати всебічну картину досліджуваного явища.

Враховуючи отриманий досвід науковців, можна виділити у структурі психологічної готовності офіцерських кадрів до вирішення завдань управлінської діяльності дві групи психічних утворень: а) ті, котрі постають спонукачами поведінки, і б) ті, які є своєрідним виконавчим органом у психічній регуляції поведінки. Хоча психологічна готовність являє собою цілісне утворення, все ж спонукачами в управлінській діяльності можна вважати потребу – мотиваційний, і ціннісно – смисловий компонент готовності, а реалізаторами – знання, здібності, уміння, особливості характеру і розумових процесів, тобто те, що утворює когнітивний та операційно – діяльнісний компоненти аналізованої професійної готовності *(мал.2.1.)*

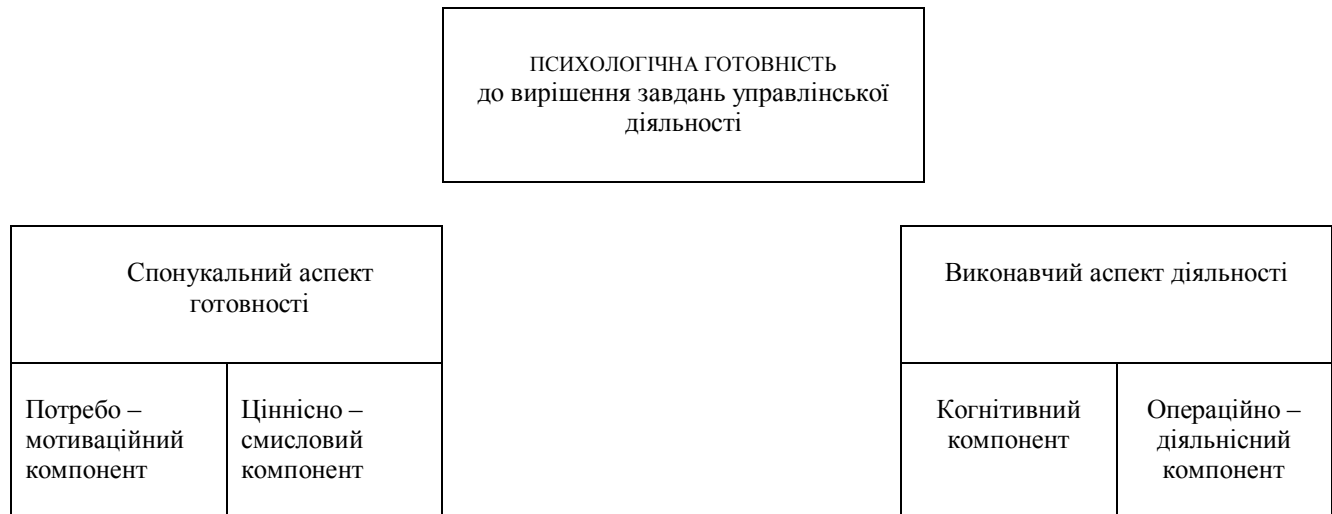

Рисунок 2.2 Структура психологічної готовності до вирішення завдань офіцера управлінської діяльності

При цьому виконавчий аспект припускає освоєння офіцерами інтегрованих методологічних, теоретичних, методичних і практичних знань, володіння творчими способами і прийомами їх застосування, вміннями нешаблонного вирішення управлінських завдань. Звідси, власне, закономірною є провідна роль знань і когнітивного компонента у системі підготовки військових кадрів, що, за словами У. Найсера, цілком очевидне, адже поведження людини детерміноване її знаннями.

Успішність досліджень, що проводяться, і методів, які застосовуються, багато в чому залежить від обраних критеріїв і показників та їхньої надійності. Тому, розглядаючи психологічну готовність у вирішенні завдань як надважливу передумову цілеспрямованої діяльності, що дає змогу офіцеру – менеджеру успішно виконувати свої професійні обов'язки, використовуючи при цьому наявний досвід, знання, особисті якості, а також перебудувати свою діяльність у непередбачених ситуаціях, нами пропонується для її характеристики наступні критерії психологічної готовності (табл.2.2.), в яких «критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних явищ; при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію психологічної готовності виражаються в конкретних показниках, що характеризуються, зі свого боку, низкою ознак». Крім того, зазначені критерії відображають дію об'єктивних умов і факторів й у сукупності з надійними методами вивчення та оцінки дають достовірні результати рівня сформованості

психологічної готовності офіцера – менеджера у вирішенні завдань управлінської діяльності в звичайних і екстремальних умовах

Отже, загальними критеріями психологічної готовності до професійної діяльності офіцера – менеджера є рівні:

а) пізнавальний компонент (пам'ять, мислення, увага, спостережливість, тощо);

б) емоційний компонент (здатність до саморегуляції психічних станів, адекватність поведінки);

в) мотиваційний компонент (професійна спрямованість у виконанні поставлених завдань, прагнення домагатися успіху);

г) вольовий компонент (здатність управляти собою);

Але наявність будь-якої психологічної важливої якості у структурі професіоналізму офіцера ще не свідчить про те, що його реальна профдіяльність буде успішною. Ці якості повинні бути, як мінімум, доведені до певного рівня досконалості.

Таблиця 2.3.

Критерії сформованості психологічної готовності офіцера – менеджера у вирішенні завдань в управлінській діяльності

КРИТЕРІЇ	КОМПОНЕНТИ	ПОКАЗНИКИ
Наявність позитивного ставлення до виконання завдань	ПІЗНАВАЛЬНИЙ	-чітке розуміння завдання, етапи його вирішення; - професійний інтерес до управлінської діяльності; - усвідомлення своєї ролі - офіцера у вирішенні завдань.
	ЕМОЦІЙНИЙ	- здатність до саморегуляції психічних станів (гнів, образи, страх, роздратованість, агресія); - високий рівень психічної напруги; - стійкий емоційний стан.
	МОТИВАЦІЙНИЙ	- інтерес до виконання завдання; - прагнення домогтися успіху;
	ВОЛЬОВИЙ	- впевненість в собі, в своїх професійних здібностях; - управління собою; - уміння зосередитися на завданні, відволікання від впливів, які заважають, подолання сумніву, страху.

Управління підрозділами	ПІЗНАВАЛЬНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - володіння методикою вивчення стану процесу управлінської діяльності; - прогнозування можливих змін у діяльності військовослужбовців; - уміння визначити рівень психологічної готовності і професійної готовності підрозділів до виконання завдань; - уміння обґрунтувати систему міжособистісних відносин у частині; - система бачення компонентів руйнівного механізму управлінської діяльності та зв'язків між ними; - наявність організаторських навичок.
	ЕМОЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень психічної напруги; - здатність до саморегуляції психічних станів (гнів, образи, страх, роздратованість, агресія); - почуття відповідальності; - збереження адекватної поведінки.
	МОТИВАЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - бойове піднесення особового складу, його духу; - інтерес працювати в підрозділі; - прагнення домогтися успіху; - авторитет серед підлеглих.
	ВОЛЬОВИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - впевненість в собі, в своїх професійних здібностях; - управління собою; - здатність протистояти негативним чинникам, або тиску
Виконання завдань в екстремальних умовах	ПІЗНАВАЛЬНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - уміння швидко орієнтуватися в обстановці; - уміння прогнозувати можливі зміни; - доведення завдання до кожного підлеглого; - врахування психічних якостей підлеглих при плануванні до виконання завдань.
	ЕМОЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - здатність зберігати самовладання і витримку; - виключення конфліктних ситуацій серед підлеглих; - уміння регулювати власну психологічну діяльність і надавати психологічну підтримку іншим по службі; - високий рівень до дії стрес – чинників.
	МОТИВАЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - уміння згуртувати колектив, підвищити їх моральний стан; - прагнення домогтися успіху без травм і без втрат;
	ВОЛЬОВИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - виявлення наполегливості і рішучості; - почуття відповідальності; - стійка орієнтація до поставленої мети; - відволікання від впливів, які заважають; - подолання сумніву, страху; - формування на позитивну установку підлеглих.

Виконання завдань в звичайних умовах діяльності	ПІЗНАВАЛЬНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - знання сутності процесу виконання завдань оперативно – службової діяльності, що стоять перед частиною; - уміння виявити спрямованість особистості військовослужбовця; - уміння створити сприятливий морально – психологічний клімат у процесі вирішення завдань; - вміння мотивувати підлеглих до діяльності.
	ЕМОЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень психологічної напруги; - стійкий емоційний стан; - збереження адекватної поведінки.
	МОТИВАЦІЙНИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - інтерес до виконання поставлених завдань; - бойове піднесення особового складу; - вміння творчо підходити до виконання завдань.
	ВОЛЬОВИЙ	<ul style="list-style-type: none"> - здатність здійснювати вплив на людей без використання службової влади. - вміння не зупинятися на досягнутому; - наполегливість в досягненні мети.

Аналіз літератури, визначення критеріїв і показників психологічної готовності офіцерів кадрових структур у вирішенні завдань управлінської діяльності дозволили гіпотетично обґрунтувати наявність принаймні трьох рівнів її сформованості (високий, середній, низький).

Високий рівень сформованості психологічної готовності характеризується тим, що в роботі офіцера – керівника дієві у повному обсязі всі компоненти, а саме: *на пізнавальному рівні*: високий рівень інтелектуальних можливостей, чіткий план дій у вирішенні поставлених завдань, уміння прогнозувати можливі зміни, швидко орієнтуватися в обстановці, в управлінській діяльності правильно вибирає пріоритетні цілі, має високі навички та уміння постановки завдань перед підлеглими, завжди використовує відповідно до мети управлінські методи, на основі ґрунтовного знання індивідуально – психологічних особливостей підлеглих уміло добирає виконавців, успішно мотивуючи і стимулюючи їхню діяльність. Має широку професійну компетентність та управлінську ерудицію, що уможливорює грамотне розв’язування оперативно-службових завдань.

На емоційному рівні, має високий рівень психічної напруги, стійка орієнтація на адекватність своєї поведінки, уміння регулювати власну психологічну діяльність і надавати психологічну підтримку іншим по службі, високий рівень поведінкової регуляції.

Мотиваційний компонент включає в себе високий рівень професійної спрямованості, профдіяльності, тобто він розуміє у потребі її формування і розвитку, прагнення домогтися успіху в будь – яких умовах діяльності, бажання підвищувати свій професійний рівень. Виявляє ініціативу в інтересах виконання службового обов’язку.

Вольовий компонент виявляє рівень рішучості, наполегливості, енергійності у досягненні управлінських цілей. Зберігає самовладання і витримку, діє виважено і впевнено. Ніколи не зупиняється на досягнутому, завжди прагне до більш високого результату, в досягненні поставленої мети готовий до розумного ризику; прогнозує можливі зміни.

Середній рівень сформованості психологічної готовності офіцера – керівника управлінської діяльності характеризується наявністю *позитивної мотивації*, але управлінська спрямованість нестійка, самооцінка досягнутого рівня не завжди об’єктивна, а є як правило дещо завищеною, не завжди достатньо ініціативний. У *пізнавальному* вдосконаленні пасивний, володіє досить широкими професійними та управлінськими знаннями, які достатньою мірою не систематизовані, і внаслідок цього, він не завжди застосовує їх на практиці; йому не вдається швидко і правильно орієнтуватися в обстановці та гнучко реагувати на її зміни; не завжди може виділити головне під час розв’язання управлінських завдань; знає сутність процесу управління, але не використовує у своїй роботі його закономірності.

В розвитку *вольових якостей* не завжди виявляє твердість, наполегливість, рішучість та енергійність, в екстремальних ситуаціях переважно зберігає самовладання, але не достатньо стабільний, прагнення до першості обмежене середніми результатами, в досягненні управлінських цілей намагається не ризикувати.

Емоційний стан характеризується переважно адекватністю поведінки. Настрій може часто змінюватися і коливатися то підйомами, то спадами. В екстремальних умовах здатність до саморегуляції поведінки психічних станів не стабільна. Середній рівень до дії стрес – чинників.

Низький рівень характеризується тим, що психологічна готовність офіцера – керівника не сформована, він не визнає її значущості для професійній діяльності, самооцінка завжди завищена, бажання щось змінювати не виявляє, має низький рівень професійних та управлінських знань, його інтелектуальні якості розвинуті слабо: в обстановці орієнтується повільно, на її зміни реагує не гнучко, ясності мислення не має; в досягненні поставлених управлінських цілей твердості

і рішучості не виявляє, емоційно-нестійкий, в екстремальній обстановці може втратити самоконтроль, відповідальність за виконання поставлених завдань може перекласти на інших; під час розподілу завдань і розв'язання спірних питань керується особистими симпатіями; не здатний до спонукального впливу на людей, не вдаючись до службової влади; ініціативи не виявляє, службовий ризик прагне звести до мінімуму; морально – психологічний клімат його підрозділу характеризується крайньою нестійкістю.

Висновки: психологічна готовність офіцера – менеджера до вирішення завдань управлінської діяльності – це така професійно важлива властивість, яка передбачає наявність в офіцера специфічних для його професії знань, теорії і психології управління, спеціальних умінь і навичок, інтегрує набір особистісних якостей, котрі у взаємодоповненні забезпечують ефективність його управлінської діяльності під час виконання оперативно-службових завдань у будь-якій обстановці, у структурі якої, важливе місце займають мотиваційний, когнітивний (пізнавальний), емоційний і вольовий компоненти. Увесь цей комплекс являє собою єдину систему. Її головна спрямованість полягає в досягненні такого рівня готовності офіцерів органів управління, який би забезпечив виконання управлінських завдань з максимальною реалізацією потенційно службових, у тому числі й особистісних, можливостей.

Формування психологічної готовності відбувається поступово, від рівня до рівня. Таким чином, психологічна готовність офіцера – керівника може бути розвинена під час організованого здобуття професійної освіти до певного рівня – низького, середнього і високого; причому лише високий стартовий рівень цієї готовності дає змогу офіцеру – менеджеру в оптимальний термін адаптуватися до умов професійної діяльності і якісно вирішувати військово-управлінські завдання.

2.2. Формування морально-вольових якостей у офіцера – менеджера в процесі психологічної підготовки

Найскладнішим утворенням психологічної якості у особистості є феномен волі. Чіткого визначення психічної реальності, що відповідало б змісту цього поняття, досі немає. Воля – не абстрактна сила, а свідомо спрямована активність особистості. Воля є внутрішньою активністю психіки, пов'язаною з вибором мотивів, прагненням досягати мети, зусиллям до подолання перешкод,

мобілізацією внутрішньої напруженості, можливістю приймати рішення, гальмуванням поведінкових реакцій. Усе це – специфічні властивості волі.

Вольова регуляція завжди починається з інтелектуального акту, з усвідомлення проблемної ситуації. Без участі мислення, вольовий процес не був би усвідомлений, він утратив би вольовий характер. На відміну від мислення воля не створює умови для здійснення вчинку чи поведінки і в цьому розумінні формує суб'єктивні цінності.

Розвиток морально-вольових якостей у офіцерів – управлінців Збройних Сил України як і інших психічних процесів відбувається в процесі навчання та службової діяльності. Рівень розвитку вольової сфери майбутнього військового керівника як особистості залежить від сформованості таких стійких факторів як моральна стійкість, світогляд, рівень самокерування та самоорганізації особистості. Як вже зазначалось, в попередньому розділі, високий рівень сформованості морально – вольових якостей визначають емоційно-вольову стійкість людини до негативного зовнішнього впливу, зберігає ефективну діяльність у екстремальних умовах діяльності. Тому і у керівника кадрових рішень повинні бути сформовані як загально вольові якості притаманні йому як військовій людині так і морально-вольові якості, які потрібні при виконанні службових обов'язків. Розвиток та удосконалення морально-вольових якостей відбувається у процесі формування особистості під впливом усієї системи життя та діяльності людини. Вихідними теоретичними положеннями, що визначають значення волі у формуванні морально-вольових якостей та які повинні бути враховані в процесі психологічної підготовки майбутніх командирів є:

- воля розвивається під впливом виховання та самовиховання, є особистим надбанням;
- воля формується у процесі життя та діяльності людини;
- воля є регулятором поведінки людини виконуючи три взаємопов'язані функції: збуджувальну, гальмівну і контрольну;
- способи здійснення вольових актів індивідуальні, завдяки впливу мотивів та індивідуально-психологічних особливостей людини;
- вольові акти набуваючи у поведінці людини стійкості перетворюються на характерні вольові якості;
- кожна особистість має власний набір вольових та морально-вольових якостей, рівень розвитку яких визначає силу або слабкість її вольової сфери;
- дії та вчинки людини залежать від рівня сформованості вольових та особливо морально-вольових якостей.

Взявши за основу ці теоретичні положення розкриємо місце та значення морально-вольових якостей у психологічній підготовці особистості командира. Формування морально-вольових якостей в процесі психологічної підготовки офіцера, це педагогічно організований поетапний процес, кожний з яких представлений взаємоузгодженою сукупністю завдань, факторів, форм та методів наслідком яких є відповідний результат. Розвиток морально-вольових якостей командира Збройних Сил повинно відбуватися в рамках моралі. Відсутність при формуванні морально-вольових якостей врахування загально людських принципів моралі, кращих національних традицій українського народу призводить до утворення впертої та егоїстичної людини. Зміст морального виховання в процесі психологічної підготовки складають загальнолюдські та національні морально-духовні цінності. Моральний розвиток офіцера передбачає в ньому почуття вірності свої Батьківщині, гордість за службу та належність до Збройних Сил України, вірності бойовим традиціям українського війська, чесності, розвинення почуттів власної гідності і благородства.

Якщо розглядати вольовий компонент офіцера в діяльності екстремальних умов, де можуть виникати напружені ситуації – обставини, що породжують значні труднощі і в той же час вимагають від офіцера швидких, точних і безпомилкових дій, то ефективність дій офіцера, керівника в напруженій ситуації в значній мірі визначається високим рівнем його готовності до них.

Будь-яка ситуація передбачає зажуреність у неї суб'єкта. Це особливо належить до напруженої ситуації, об'єднуючою певний зміст об'єктивної дійсності потребами, мотивами, цілями, відносинами людини. Отже напружена ситуація, як і будь-яка ситуація, втілює у собі єдність об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивне – це ускладнені умови та інформаційний процес діяльності; суб'єктивне – стан, установки, способи дій в різко змінених умовах.

Особливості напружених ситуацій визначаються співвідношенням, зв'язком об'єктивного і суб'єктивного. Напружена ситуація є складною і важкою. Саме тому, даючи визначення поняття «напружена ситуація», необхідно зазначити такі ситуації, які можуть виникати у діяльності офіцера – управлінця – стресова, критична, важка, ризикована, тощо. Загальне, що характеризує напружені ситуації, - це виникнення досить складного для суб'єкта чи груп людей завдання, «важкого» психічного стану.

Отже, послідовно, маючи на увазі умови прояву і розвитку волі, цілеспрямовано говорити про подолання різних ступенів важкості, та інколи маючи на увазі конкретні їх особливості, які відносяться до конкретних перешкод.

Як же виникають труднощі різного ступеня важкості? Факти свідчать, що це приходить при відносному не співвідношенні (вони виникають поступово чи раптово, або створюються спеціально) фізичних, тактичних, технічних і інших можливостей офіцера, що займається службовою діяльністю; його дій, установок, мотивів, представлень, думок, відчуттів, об'єктивному характеру, умовам і цілям діяльності.

Виховання вольових якостей в процесі психологічної підготовки офіцера – менеджера не є вихованням їх як самостійних. Це безперервний процес життєвої, трудової, побутової діяльності, взаємовідносин між людьми їх взаємодії з навколишнім середовищем і світом взагалі. Бути готовим до дії, в ускладнених умовах праці, взаємодії, є дуже необхідним навиком для офіцера, бути готовим у будь – якому стані виконати свій службовий обов'язок, не зважаючи ні на які перешкоди (самопочуття, психологічний стан: тривожність, невпевненість). Тобто бути готовим до дії, прийняття моментального рішення, при різноманітних обставинах та умовах, в цьому і полягає сенс виховання волі як такої.

Отже, формування вольового компоненту є одним із найважливіших компонентів психологічної готовності для досягнення результату в діяльності офіцера – менеджера.

Динамічність напружених ситуацій, нерідко вкрай жорсткі вимоги до своєчасності дій, обумовлюють необхідність завчасної психологічної підготовки фахівця до виконання раптово виникаючих ускладнених завдань професійної діяльності. Формування вольових якостей здійснюється ефективніше коли офіцери, керівники, розуміють значення та сутність цих якостей, шляхи їх розвитку. З цією метою доцільно організовувати проведення занять з психологічної підготовки з вивчення значення вольових, морально-вольових якостей для успішного управління підрозділом, а також основних напрямків формування морально-вольових якостей. Проаналізувавши рівень сформованості морально-вольових якостей у підлеглих можливо визначити ступінь їх розвитку та використовуючи індивідуальний підхід визначити загальні напрямки їх вдосконалення. Щоб сформувати відповідні морально-вольові якості, потрібно ставити тих, хто тільки розпочав службу в такі умови, які потребують прояву таких якостей, а у процесі їх розвитку необхідно враховувати збільшення вимогливості й відповідне заохочення.

2.3. Знання і застосування практичних методів з психологічної підготовки офіцера – менеджера – як керівника підрозділу до діяльності в звичайних і екстремальних умовах

Якісної психологічної підготовки й ефективного розв'язання її завдань досягають умілим застосуванням різноманітних прийомів та способів впливу на психіку військовослужбовців у навчальній підготовці, які здійснюються методами психологічної підготовки. За характером застосування методи психологічної підготовки складають дві основних групи. До першої відносяться *методи створення психологічної напруженості* у військовослужбовців у ході занять, що формують їх уявлення про характер впливу чинників службово-бойової обстановки на психіку військовослужбовців. Зокрема, методи моделювання психологічних чинників екстремальних дій. Другу групу складають методи подолання негативних станів психіки військовослужбовця. Це – спеціальні методи психологічної підготовки.

Методи моделювання психологічних чинників. Моделювання психологічних чинників в діяльності екстремальних умов — це способи створення таких умов і обстановки, які викликали б у військовослужбовців психічні стани, подібні до тих, що виникають в ході виконання поставлених завдань. Моделювання здійснюється наступними способами:

- **словесно-знаковим:**
 - розповіддю про майбутні труднощі;
 - можливістю отримати травму (при моделюванні чинника «небезпеки») в ході майбутньої справи;
 - доведенням різних «легенд» перед навчаннями і практичними заняттями і т.д.;
- **застосуванням технічних і імітаційних засобів:**

- наочних — показ у кінофільмах, на фотографіях, на схемах умов, які можуть бути при виконанні завдання.

- комп'ютерних — вплив на військовослужбовця здійснюється шляхом моделювання психологічних чинників екстремальної обстановки в ході вирішення завдань і ігор при роботі на ЕОМ;

- імітаційних — вплив на військовослужбовців здійснюється шляхом моделювання психологічних чинників екстремальних умов з використанням засобів імітації зовнішніх ознак екстремальної обстановки;

Головна мета моделювання — створення психічної напруженості з метою формування у військовослужбовців умінь і навиків ефективно діяти в екстремальних умовах.

Ефективного та якісного розв'язання завдань психологічної підготовки особового складу підрозділу командири досягають умілим застосуванням різноманітних прийомів і способів впливу на психіку військовослужбовців у процесі підготовки до екстремальних умов і повсякденної діяльності. Систематичні прийоми і способи, які застосовують для досягнення психологічної готовності і стійкості військовослужбовця до впливу психотравмуючих факторів екстремальної обстановки, називаються **методами психологічної підготовки**. За характером застосування та впливу на психіку військовослужбовців дані методи поділяються на вербальні, моделювання психологічних факторів екстремальних умов (практичні) та методи емоційно-вольової саморегуляції.

З погляду групового й індивідуального сприйняття, осмислення і закріплення в логічній пам'яті військовослужбовця важливе значення мають **вербальні (словесні, мовні) методи** – переконання, навіювання і бесіда. Їх головне призначення в тому, щоб викликати бажані зміни у психіці воїна і колективу і на цій основі сформувані стійкі навички поведінки.

Вербальними методами може успішно користуватися той командир підрозділу, що майстерно володіє словом, письмовою та усною мовою, вміє грамотно складати бойові накази і віддавати усні розпорядження підлеглим, переконувати і вимагати, вселяти впевненість і надавати професійну допомогу тим, хто цього потребує.

Метод переконання є цілісною системою словесно-наочною впливу командира підрозділу на свідомість воїна і загальну думку колективу, яка забезпечує добровільне ухвалення наказів і перетворення їх на мотиви поведінки військовослужбовців.

Психологічний механізм переконання полягає в тісному його зв'язку із світоглядом та волею військовослужбовця. Переконання безпосередньо впливають на зміст мотивів діяльності військовослужбовця та формують його установку. Переконаність – основа таких вольових рис, як мужність, рішучість, вірність ідеалам, стійкість, які допомагають йому успішно оволодівати необхідними навичками, долати труднощі військової служби.

Основні умови для ефективного переконання, яких повинен дотриматись командир підрозділу:

- особиста переконаність командира і дійсна захопленість своєю справою;
- наукова підготовленість і різносторонність знань;
- врахування індивідуальних особливостей особистості окремого військовослужбовця;
- уміння встановити контакт, викликати довіру;
- свіжість думки, простота і ясність викладу;
- реалізм і правдивість;
- щирість та оптимізм;
- уміння доводити, роз'яснювати, спростовувати;
- уміння використовувати факти і приклади;

- витримка, терпіння;

У звичайних умовах принцип навчати війська тому, що необхідне в екстремальних умовах, втрачає свою гостроту, реалізується частково, не охоплює весь процес психологічної підготовки. Командир підрозділу часто готує солдата як фахівця, що вміє працювати з документами, за комп'ютером, працювати за пультом тощо, але не завжди розвиває у нього сміливість, мужність, самовладання, стійкість та інші вольові якості, що необхідні для обстановки в екстремальних умовах. На навчаннях вирішуються такі завдання і групові вправи, що повинні бути завжди пов'язані з реалізацією мети психологічної підготовки військовослужбовців.

У процесі психологічної підготовки командир підрозділу зобов'язаний створити єдиний комплекс **практичних методів моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов**. Їх складовою є методи психологічних вправ і тренувань, екстремальних ситуацій і стресових дій.

Психологічні вправи і тренування є системою багатократних повторень спеціальних дій і вчинків, що постійно ускладнюються, з метою формування у військовослужбовців необхідних особистих якостей і підвищення психологічної надійності колективу.

Вони включають:

- вправи і тренування на спеціальних тренажерах, імітаторах, навчальних постах;

- комп'ютерні ігри;

- вправи з подолання спеціальних смуг перешкод, інженерних загороджень, завалів, водних рубежів тощо;

- спеціальні спортивні ігри і змагання;

- психологічні вправи для розвитку пізнавальних, емоційних і вольових якостей;

- соціально-психологічні тренування, рольові ігри, практикуми щодо згуртування бойових груп, формування їх психологічної сумісності і злагодженості.

У період планування психологічних вправ і тренувань командир підрозділу треба врахувати наступні умови:

- перед тренуванням передбачається психологічна розминка особового складу;
- один-два рази на тиждень психологічні вправи і тренування повинні замінюватися новими;
- до початку тренування командир підрозділу інформує підлеглих про його інтенсивність і тривалість;
- учасники тренування набувають як індивідуальну, так і групову майстерність, для чого час, що відводиться на окремі вправи і взаємодію з іншими військовослужбовцями, повинен бути збалансований;
- на тренуваннях застосовується комплекс різноманітних вправ, що розвивають окремі або особистісні якості;
- вправи і тренування поступово ускладнюються аж до моделювання бойової ситуації;
- вправи моделюються з урахуванням змагальної, ігрової діяльності;
- під час тренувань розумно і своєчасно застосовуються різні види заохочень і покарань;
- у кінці тренування дається навантаження загальнорозвивального характеру, підбивається підсумок із вказівкою помилок і досягнутих успіхів військовослужбовців.

Метод аварійних ситуацій – це сукупність прийомів і засобів, що моделюють діяльність підрозділу й окремого військового фахівця у складних умовах (відмова технічних пристроїв і озброєння, несправність засобів зв'язку та електроживлення, аварія і передумова до аварій тощо).

Моделювання аварії здійснюється за допомогою технічних і фізичних пристроїв, а також апаратурою імітаційного моделювання. Це дозволяє уявити будь-яку реальну ситуацію і визначити оптимальні способи дій у ній окремих військовослужбовців і всього особового складу підрозділу.

Одним із простих видів моделювання аварійної ситуації є створення, імітація різних перешкод (несправність особистої зброї, приладу наведення, короткого замикання в електричній системі тощо).

Метод аварійних ситуацій може бути реалізований за допомогою алгоритмів, що складаються на основі інструкцій, вказівок, аналізу помилкових дій і інженерно-психологічних рекомендацій. У короткій і наочній формі вони повинні містити логіку необхідних заходів і оптимальних прийомів для усунення відмови, помилки, несправності або будь-якої непередбаченої ситуації. Алгоритми легше запам'ятовуються у процесі психологічної підготовки особового складу, а потім швидко відновлюються в пам'яті при необхідності діяти у складній обстановці. Алгоритм складається із двох основних частин. (Табл.2.3.)

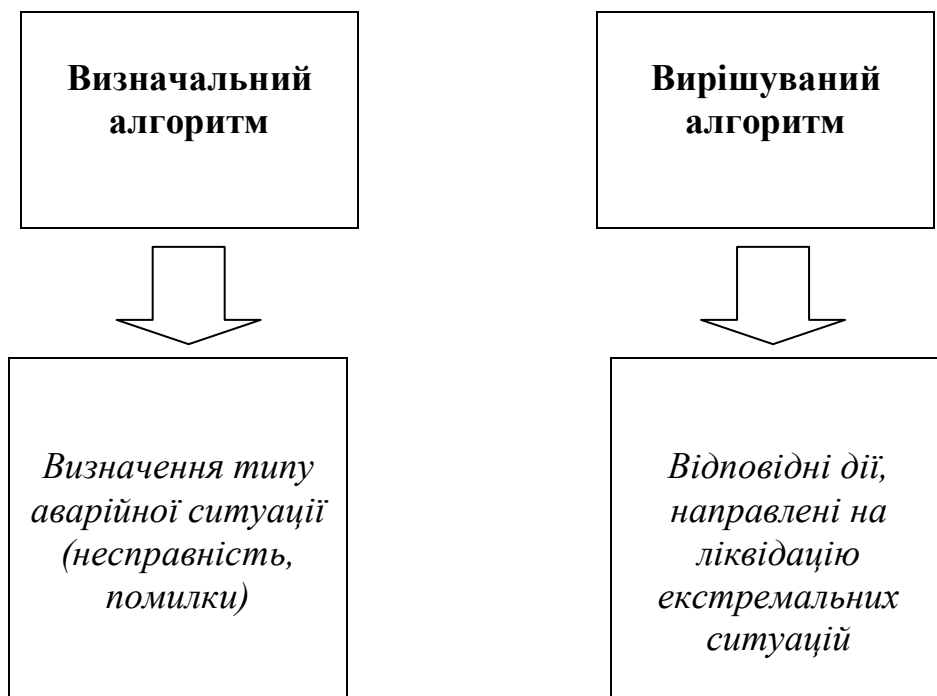

Рисунок 2.3 Алгоритм методу аварійних ситуацій в діяльності військового фахівця в складних умовах

Перша – характерні аварійні ситуації або типи несправностей (відмов) – називається *визначальним алгоритмом*. Друга частина – *вирішуваний алгоритм* – це окремі шляхи усунення несправності або відповідні дії, направлені на ліквідацію аварійної ситуації. При вивченні алгоритмів командир підрозділу повинен зосередити увагу підлеглих на розвитку рухових (моторних) і розумових навичок, від яких залежить швидкість і якість виконання окремих операцій алгоритму, що вирішується, а також правильність вибору дій відповідної ключової точки логічної схеми.

Засвоєння алгоритмів і формування на їх основі професійно-бойових якостей воїнів сприяють підвищенню психологічної надійності військового колективу. Для цього необхідно добиватися від військовослужбовців повних і добре осмислених знань, що виключають як недооцінку можливих ситуацій, так і перебільшення їх небезпеки. Для створення позитивного емоційного фону діяльності військовослужбовців треба формувати у них активність, що виключає відчуття невпевненості і страху.

Людина, що потрапила в аварійну ситуацію, без відповідної підготовки діє або імпульсивно, або орієнтується на прямі показники і приладову інформацію. А психологічно підготовлений воїн підсвідомо сприймає не тільки прямі показники, але й непрямі ознаки. Він може в умовах неповної або спотвореної інформації швидко прийняти рішення і діяти правильно. У цьому полягає перевага психологічно надійної людини перед автоматикою, яка в аварійному режимі видає єдине, іноді невірне, рішення, оскільки інформація, що поступає до неї, може бути спотворена.

У процесі психологічної підготовки особового складу підрозділу керівником занять (інструктором) повинні імітуватися різні екстремальні ситуації з метою вдосконалення професійної діяльності. Чим ближче до реальності наближаються імітовані умови екстремального фактору, тим ближче за своєю психологічною

структурою навчальна діяльність наближається до екстремальної. У військовослужбовця, що здійснює навчальну діяльність, мотиви, цілі, дії, операції повинні бути якомога більш схожі з тими, які потрібні для успішного вирішення реальних бойових завдань в екстремальних умовах і які можуть виникнути в реальності. За емоційним забарвленням навчальна діяльність також повинна бути схожа на екстремальні умови.

Імітація ситуацій екстремальних умов – це створення моделі бойового середовища. Але її створення не є самоціллю, оскільки головним завданням психологічного моделювання у процесі психологічної підготовки особового складу виступає якраз відтворення моделі самої екстремальної діяльності, а не її зовнішня картина.

Наближення умов навчання до умов реальної екстремальної діяльності – це одна з найважливіших передумов успішного формування психологічної готовності військовослужбовців до екстремальних умов.

Але якщо обстановка екстремальних умов може бути тільки в екстремальній ситуації, то у процесі навчальної діяльності ми можемо створювати модель екстремальних умов обстановки або її окремі елементи і, таким чином, здійснювати психологічну підготовку особового складу підрозділів.

Моделювання психологічних факторів (чинників) бою – це прийоми створення таких умов і обстановки, які викликали б у військовослужбовців психічні стани, подібні до тих, що виникають у реальному бою.

Моделювання психологічних факторів (чинників) до екстремальних умов в ході занять із психологічної підготовки здійснюється за принципами аналогії і подібності, за допомогою прийомів, які відтворюють найістотніші чинники.

За ступенем повноти відтворення психологічних факторів (чинників) екстремальних умов на практичних заняттях із предметів бойової підготовки і навчання можуть створюватися моделі:

- умовно повні моделі психологічних факторів (чинників) екстремальних умов, які відтворюють всі основні психологічні складові екстремальних умов;
- окремі моделі психологічних факторів (чинників) екстремальних умов, коли відтворюється одна або декілька окремих характеристик.

При плануванні занять з психологічної підготовки командирів або керівників навчання необхідно не тільки визначити їх тактичний задум і навчальні питання, але і психологічний задум.

Сутність такого задуму полягає в тому, щоб визначити де, в який час, в якому місці заняття або навчання і якими прийомами і засобами створювати такі умови, подолання, яких військовослужбовцями формувало б у них рішучість, сміливість, ініціативність та інші необхідні воїнам якості.

При організації процесу психологічної підготовки командирів підрозділу, керівнику заняття слід керуватися наступними правилами:

- вносити елементи, що ускладнюють діяльність, тільки після освоєння військовослужбовцями порядку виконання дій у нормальних умовах;
- прийоми, засоби моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов повинні відповідати за сенсом змісту дій, навчальним елементам, що відпрацьовуються за відповідною темою;
- моделювати навчально-екстремальної ситуації (завдання) необхідно у випадковому порядку, раптово, несподівано для військовослужбовців, щоб не було звикання до послідовності моделювання, шаблонності дій, бажано постійно комплексно змінювати і поєднувати модельовані фактори (чинники) екстремальної обстановки;
- найчастіше слід моделювати ті фактори (чинники) екстремальних умов, вірогідність дії яких для військових фахівців відповідної спеціальності вища;
- під час моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов рівень психічного навантаження повинен дозволяти більшості особового

складу отримати позитивний результат у подоланні напруженості і досягненні успіху. Таке дозування навантажень сприятиме формуванню у військовослужбовців віри в себе, стимулює їх бажання отримати складніше завдання;

- якщо військовослужбовець не впорався із складною ситуацією, йому на наступному тренуванні потрібно запропонувати простіше завдання за тими змодельованими факторами (чинниками), які виявилися причиною складності.

Для того, щоб оцінити, досягли чи ні, військовослужбовці необхідного рівня підготовленості, що дозволяє здійснювати перехід до наступного етапу психологічної підготовки, потрібне проведення контрольних заходів, виходячи з положення, згідно з яким будь-які якості людини виявляються в її діяльності, що здійснюється в умовах, які вимагають використання даних якостей. Не поставивши військовослужбовця в умови, в яких йому необхідно використовувати ті або інші якості, неможливо достовірно визначити їх наявність.

Процес моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов ділиться командиром підрозділу, керівником заняття на декілька етапів:

1. Етап підготовки (створення мотиваційної установки на занятті).
2. Навчальна - практична діяльність (застосування засобів моделювання за часом і місцем).
3. Закріплення (психологічне обґрунтування).

Етап підготовки. Головне, що зобов'язаний зробити командир підрозділу, керівник заняття (інструктор) на даному етапі – це створити певну мотиваційну установку військовослужбовців на заняття, що проводиться за відповідною темою. Від успішного вирішення цього питання повною мірою залежить те, наскільки повно будуть змодельовані психологічні фактори (чинники), що можуть виникнути в екстремальних умовах.

Мотиваційна установка воїна – це схильність військовослужбовців діяти визначеним, потрібним для досягнення мети заняття, чином. Під цим, у свою чергу, розуміється бажання військовослужбовців брати участь у заняттях, розуміння ними сенсу його проведення (для чого це треба і чому вони повинні навчитися). Окрім цього, в ході підготовчого етапу створюється певний емоційний фон, що сприяє появі стану психічної напруженості в ході заняття.

Прийоми створення мотиваційної установки можуть розрізнятися залежно від того, які психологічні фактори (чинники) бою планується моделювати в ході заняття.

Методичні рекомендації командирів підрозділу, керівників заняття (інструктору) щодо застосування прийомів мотиваційної установки воїнів під час моделювання психологічних факторів (чинників) бою в процесі бойової підготовки наведені в додатку 1.

Наступним етапом у процесі моделювання є **етап навчально-практичної діяльності**. Це етап, у ході якого військовослужбовець виконує будь-яку діяльність і на нього командир підрозділу, керівник заняття (інструктор) здійснює вплив для моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов. Метою такого впливу є створення ускладнень у діяльності, які, у свою чергу, призводять до виникнення психологічних чинників в екстремальних умовах.

Процес моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальних умов не закінчується проведенням заняття, в ході якого використовуються ті або інші методи психологічної підготовки. Завершальним етапом цього процесу є **етап закріплення**. Основним завданням, що вирішується в ході його, виступає завдання психологічного обґрунтування досягнутих результатів. Для того, щоб у військовослужбовців формувалися і закріплювалися необхідні якості для успішного виконання поставлених завдань в екстремальних умовах, кожен солдат, долаючи труднощі, повинен досягати успіху, долаючи себе. В цьому випадку

підвищується його самооцінка, людина відчуває задоволення. Саме тут важлива проста похвала, підбадьорювання або схвалення з боку командира підрозділу, керівника занять (інструктора). У разі, коли з будь-яких причин військовослужбовцеві не вдалося подолати труднощі, але при цьому він докладав усіх зусиль для їх подолання, слід так само підбадьорити солдата, але ні в якому разі не сварити за те, що трапилося.

Окрім цього, на даному етапі необхідно провести детальний розбір всього заняття, вказуючи на помилки і причини їх здійснення. Матеріал заняття доцільно пов'язувати з прикладами з практики діяльності в екстремальних умовах, з тим, до чого можуть призводити допущені помилки в реальності. Розбір недоцільно будувати у формі нагнітання негативного відношення до військовослужбовця за прорахунки. Важливо, щоб у процесі розбору в особового складу формувалося чітке уявлення про те, як краще виконувати ту або іншу дію в обстановці, що склалася, і головне, чому ця дія повинна виконуватися саме так, а не інакше.

Отже, професійна діяльність офіцера – менеджера за сучасних умов життя, і не простий період для країни, вимагає від керівника удосконалених методів в роботі з особовим складом, удосконалення в професійній діяльності, розвитку фахових знань, особистісних і вольових якостей. Нестандартна ситуація, раптовість, непередбачуваність умов діяльності, висока динаміка змін, потребує від офіцера швидкого мислення, збереження самовладання і витримки, здатність протистояти негативним чинникам, або тиску в будь – яких умовах діяльності. Застосування методів з психологічної підготовки військовослужбовців до екстремальних умов діяльності сприяє формуванню у особового складу психологічної стійкості, тобто таких психологічних якостей, які дозволяють виконувати завдання в складних умовах, що може супроводжуватися небезпекою для життя і фактором раптовості. За допомогою практичних занять з психологічної підготовки військовослужбовців, моделюється зовнішня картина

екстремальних умов, і психологічна модель екстремальної ситуації, яка відтворюється у свідомості і може викликати психічні реакції подібні до умов екстремального фактору. Насиченість занять елементам небезпеки і ризику, несподіваності і новизни спершу викликає у особового складу психічну напруженість, але роз'яснення значення подолання труднощів і виконання поставленого завдання, як правило формує стійку мотивацію на досягнення успіху в екстремальній діяльності. А така мотивація, в свою чергу, сприяє відпрацюванню навиків подолання психічної напруги та інших негативних станів.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ДО ПРОФЕСІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

За сучасних умов реформування військових формувань та правоохоронних органів держави особистість офіцера стає епіцентром практичного розв'язання широкого кола проблем частин чи підрозділу [8]. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання підготовки та перепідготовки офіцерського складу, що є резервом для призначення на більш високі посади. Експериментальне вивчення ефективності психологічної підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня до професійно-управлінської діяльності в звичайних і екстремальних умовах було спрямоване на пізнання їхніх індивідуально-психологічних особливостей, які безпосередньо впливають не лише на підготовку управлінського персоналу до професійно-управлінської діяльності, а й на професійну підготовку загалом. Саме це питання стало предметом експериментального дослідження, яке було проведене серед офіцерів-слухачів оперативно-тактичного рівня професійної діяльності. Як зазначалось в попередніх розділах, психологічна підготовка офіцера до успішного виконання завдань включає в себе компоненти пізнавального, емоційного-вольового і мотиваційного напрямку, то доцільно було дослідити ці якості у офіцерів в нашій роботі. Для цього на першому етапі дослідження нами використані спеціалізовані методики, зокрема ті, які пов'язані з оцінкою управлінських та організаторських здібностей, виявленням рівня сформованості потреби у психологічній готовності до здійснення ПУД в звичайних і екстремальних умовах [14], методика мотиваційної структури особистості, розроблена В.Є. Мільманом. Для з'ясування рівня розвитку індивідуально-психологічних та організаторських здібностей використовувалася методика оцінки цих здібностей, запропонована Б.О. Федоришиним [19]. Для

визначення інтелектуальної сфери, застосовувалася методика Дж. Равена «Прогресивні матриці Равена». Також серед офіцерів проводилося опитування, щодо їхньої думки, який вплив мають індивідуально-психологічні якості офіцера на психологічну готовність в екстремальних умовах діяльності. На основі цих методик проводився кількісний та якісний аналіз даних, знаходилися усереднені величини і процентні показники кожної характеристики, підраховувалися коефіцієнти кореляції Пірсона та рангової кореляції Спірмена, t-критерій Ст'юдента.

Виклад основного матеріалу дослідження та отримані результати розглядаються в наступних розділах.

3.1. Визначення рівня психологічної готовності офіцера до професійно-управлінської діяльності

За допомогою методик на визначення рівня потреби у психологічній готовності щодо здійснення професійно-управлінської діяльності в звичайних і екстремальних умовах, проведено дослідження серед військовослужбовців одного із військових комісаріатів кількістю 20 чоловік, віком від 28 до 46 років, чоловічої статі. Дослідження проводилося протягом 2019 року. Всі офіцери проходили участь в зоні АТО.

Аналіз результатів тестування за методикою індивідуально-психологічних та організаторських здібностей за Б.О. Федоришиним (Додаток 2), дав змогу з'ясувати, що серед офіцерів вищезазначеної вікової групи переважають показники середнього рівня розвитку професійних (70%) й організаторських (60%) спроможностей, високий рівень професійних - (20%), організаторських (25%), а також низький рівень відповідно - (10%), (15%) спроможностей. Це є досить непоганим показником, враховуючи кількість опитаних. Показники середнього

рівня свідчать про зацікавленість в своїй роботі, в умілому розподілі обов'язків і завдань, про швидку орієнтацію у складних ситуаціях; розвиток комунікативної сфери дозволяє будувати відносини в колективі з найменшим рівнем конфліктності, досягати взаєморозуміння між підлеглими, бути толерантним.

За методикою мотиваційної структури особистості В.Є. Мільмана (Додаток 3), вдалося з'ясувати рівень сформованості мотивації. Як відомо, мотивація є одним із компонентів, що включає в себе психологічна підготовка військовослужбовців. Адже, якщо є мотивація, то є бажання працювати, а отже, і виконувати поставлене завдання. В методиці розглядається сім факторів мотиваційної спрямованості, за яким можна зробити висновки:

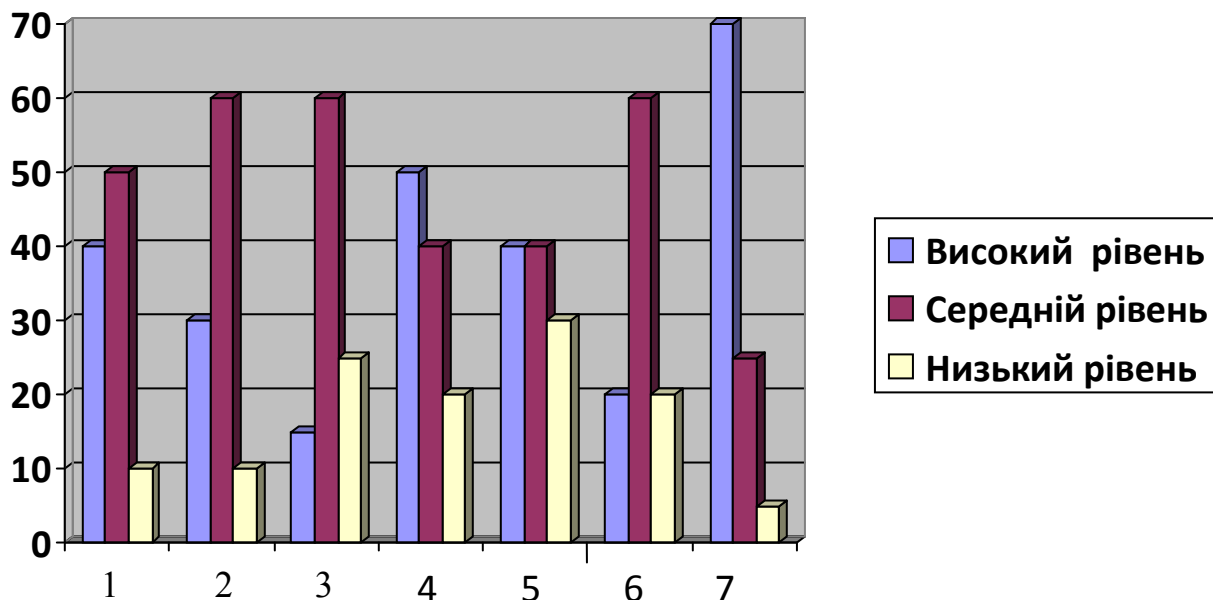
Таблиця 3.1

Рівень сформованості мотивів життєвої і робочої спрямованості офіцерів управлінської діяльності

№ з/п	Мотиви	Високий рівень потреби	Середній рівень потреби	Низький рівень потреби
1	«Життєзабезпеченність»	40%	50%	10%
2	«Комфорт»	30%	60%	10%
3	«Соціальний статус»	15%	60%	25%
4	«Спілкування»	45%	35%	20%
5	«Загальна активність»	35%	40%	25%
6	«Творча активність»	20%	60%	20%
7	«Соціальна корисність»	70%	25%	5%

Аналіз результатів показав, що високий рівень потреби у військовослужбовців займає мотив соціальної корисності – (70%), а найнижча потреба, як виявилось займає мотив соціального статусу – (15%) . Це свідчить про те, що в середньому віковому критерії соціальний статус або вже набутий протягом професійного досвіду, або інші ціннісні орієнтації переважають над соціальною бажаністю. І навпаки високий рівень соціальної активності вказує на те, що з віком набуває значення бути корисним, чи то в професійній сфері, чи в соціумі, тощо. Мотив «соціальної корисності» переважає над усіма іншими

мотивами. Якщо проранжувати показники за мотиваційними критеріями, то побачимо як розмістилися мотиви життєвої і робочої спрямованості у офіцерів-управлінців (мал.3.1.)

Мал. 3.1. Співвідношення основних змістових характеристик мотиваційної спрямованості із відсотковими показниками самооцінки мотиваційної спрямованості офіцерів ОТР

Проведене нами емпіричне дослідження дає змогу констатувати, що мотиваційна спрямованість офіцерів-управлінців впливає на його професійну кар'єру, повсякденну діяльність, дає змогу прогнозувати його поведінку в особливих умовах, взаємовідносинах з підлеглими, тощо.

Далі розподіл такий: як вже зазначалося, високий рівень мотивації (70%) - бути соціально корисним, далі спілкування (45%), життєзабезпеченість (40%). Цікавий той факт, що мотив творчої активності є низьким (20%). Це може свідчити про те, що діяльність офіцера управлінської діяльності за останній час в теперішніх конфліктних умовах із сусідньою державою, вимагає від офіцера спрямовувати свої дії і нахили до виконання більш значущих і актуальних завдань, бути постійно «на поготові», включати внутрішні ресурси до поставлених завдань, тому творчий інтерес майже не використовується. Хочеться відмітити про

соціальний статус (15%), він є низьким показником в пріоритетних мотивах. Це свідчить про те що, дана вікова категорія перейшла ту межу, коли потреба мати статус була на першому місці. Багато офіцерів вже мають досвід і військово звання, тому соціальний статус займає останні сходинки в нашій діаграмі. Усі інші мотиваційні компоненти посіли посередні місця в цьому розподілі. Якщо ж розглядати, які загальні виражені мотиви «робочий» чи «життєвий» мотиваційний профіль переважає у опитувальної аудиторії, то тут розподіл майже однаковий - (45%) спрямовані на «життєвий» мотиваційний профіль, і (55%) на «робочий» мотиваційний профіль. Тобто перевага надається обом мотиваційним профілям, це не є дивним, тому, що діяльність в роботі і по за нею є головними в пріоритетних напрямках будь – якої свідомої особистості. І виділяти, чи навпаки, не приділяти їй належного значення буде свідчити про некомпетентність або про байдуже відношення до діяльності.

Отже, ми розглянули основні характеристики мотиваційної спрямованості офіцерів управлінської діяльності, як один із напрямків сформованості психологічної готовності особистості до звичайних і екстремальних умов.

Наступним напрямком діагностики було виявлення інтелектуальної сфери обстежуваних. Вибір такого методу був зумовлений тим, що згідно з гіпотезою, якісні показники підготовки офіцерів ОТР до ПУД в звичайних і екстремальних умовах безпосередньо залежить від їхніх індивідуальних психологічних особливостей, а надто від здатності правильно мислити, розподіляти і концентрувати увагу, аналізувати ситуацію, приймати правильні рішення.

В нашому дослідженні ми використали просту на перший погляд методику «Шкала прогресивні матриці Равена» [12]. Але методика насамперед дає змогу проаналізувати загальний інтелект особистості, її здатність аналізувати, виключати, запам'ятовувати, здатність логічно мислити тощо.

Працюючи над аналізом методики, було відзначено в ході дослідження, що офіцери швидко змогли виконати завдання, не дивлячись на його поетапне ускладнення. До уваги бралось чотири ступеня рівню інтелекту:

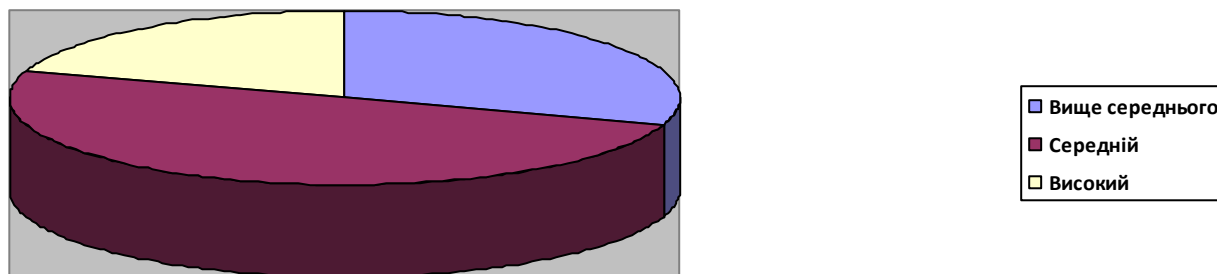
I ступінь – 95% - високий інтелект

II ступінь – 75 – 94 % - вище середнього

III ступінь – 25 – 74% - інтелект середній

IV ступінь – 5 – 24 % - інтелект нижче середнього

За результатами тестування (вибірка та ж сама), маємо наступні показники у вигляді діаграми: (мал.3.2.)

Мал.3.2 Діаграма виявлення ступеню інтелекту у офіцерів ОТР в діяльності

Отже, як бачимо, інтелектуальний рівень офіцерів ОТР знаходиться в межах високого і середнього рівнів. Це свідчить про їх навченість, досвідченість, здатність правильно розставляти пріоритети, виконувати поставлені завдання із найменшими помилками .

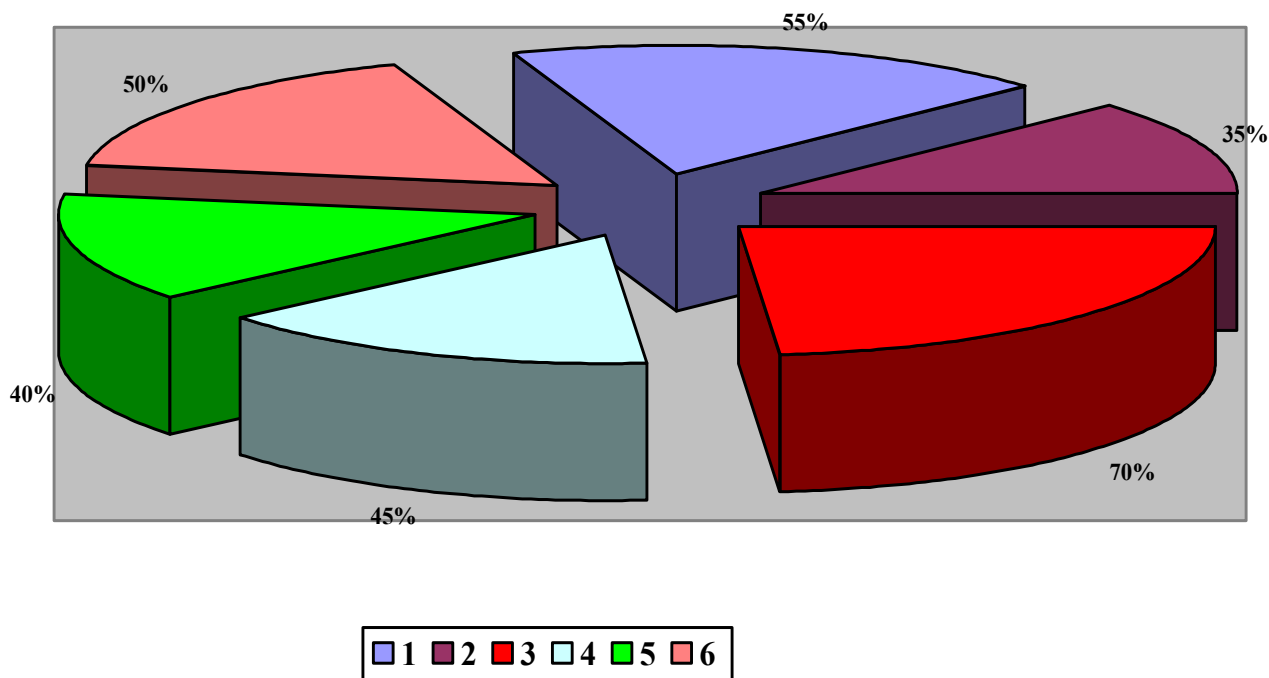
Наступним важливим етапом в нашому дослідженні стане аналіз опитування офіцерів щодо їх думки, як впливає стан сформованості індивідуально – психологічних якостей на психологічну готовність військовослужбовця до участі в екстремальних умовах, а також до участі в зоні ООС. Дослідження проводилося з офіцерами, які виконували завдання в зоні АТО, у кількості 20 осіб. Для цього офіцерам було запропоновано визначити які

психологічні властивості на їх думку більше всього впливають на успішність і ефективність виконання завдань управлінської діяльності в екстремальних умовах і в звичайних умовах діяльності. Потім їхні індивідуальні результати узагальнювалися на основі модальності кожної якості і таким чином був отриманий перелік найбільш значущих характеристик. Використовуючи процедуру ранжування, останні були впорядковані, а у підсумку був створений груповий профіль успішності особистості офіцера у виконанні завдань. При цьому зміст відповідних профілів склали лише ті якості, (всього 6), частота наявності яких, не могла бути меншою, ніж у 30% досліджуваних.

Запропонований перелік якостей:

1. Організаторські якості;
2. Комунікативні якості;
3. Рівень інтелекту (пізнавальні здібності)
4. Мотивація;
5. Вольові якості;
6. Психічна врівноваженість.

Аналізуючи отримані результати, є можливість відмітити такі тенденції. В екстремальних умовах діяльності великий вплив мають розвинуті інтелектуальні навички офіцерів. Їм надали найбільшу перевагу (70%) від усіх інших запропонованих якостей (**мал.3.3.**).

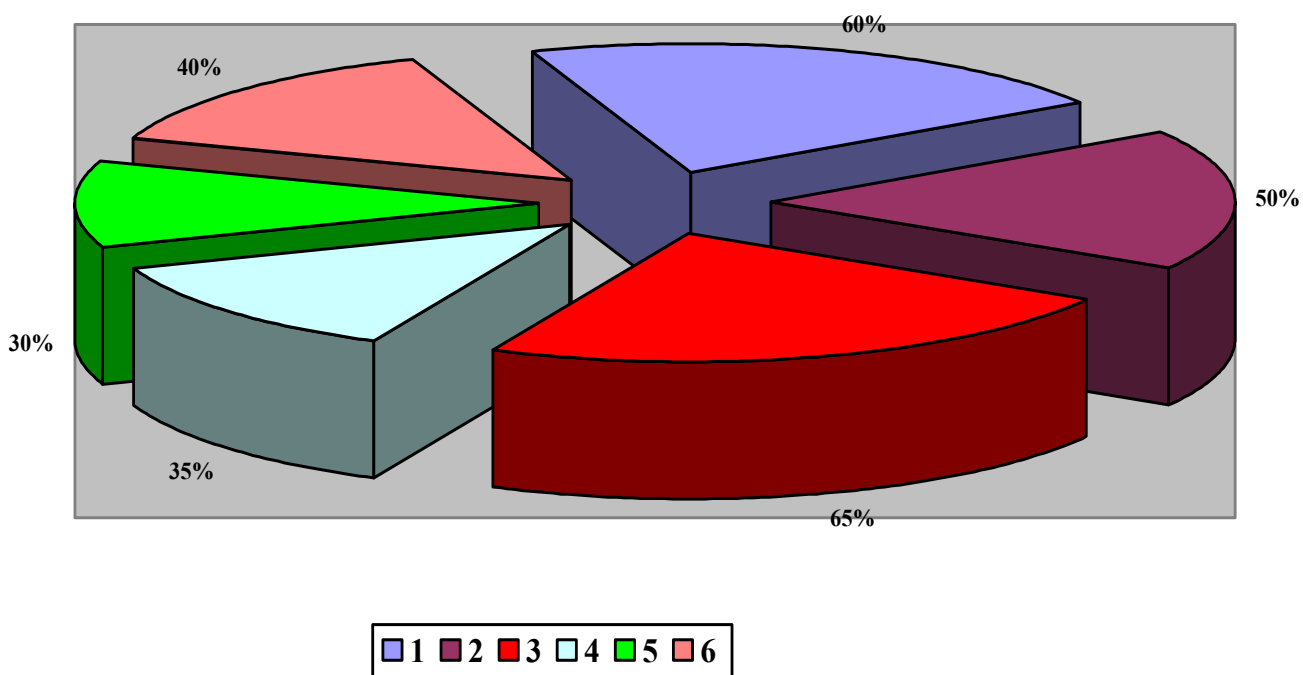

Мал 3.3. Діаграма пріоритету індивідуально – психологічних якостей офіцерів ОТР до умов підвищеної безпеки

Далі йдуть організаторські якості (55%) і психічна врівноваженість (50%), мотиваційний аспект (45%), значення вольових якостей 40% і найнижчий ранг у потребі комунікації (35%). Слід зауважити, що хоча комунікаційний фактор стоїть на останньому місці в зазначених якостях, процентний показник не є низьким. І взагалі, як ми бачимо, всі індивідуально – психічні властивості є значущими в діяльності офіцера в екстремальних умовах. Що стосується високого показника інтелектуальної сфери у офіцерів до екстремальних умов діяльності, то це більш за все свідчить, що в складних умовах, приймаючи рішення, офіцери перш за все керуються і покладаються на свій розум. Середні показники зайняли якості організації і психічна врівноваженість. Це звичайно, адже, людина, яка не може себе довгий час опанувати, постійно нервує, швидко втомлюється, професійні можливості її дорівнюють нулю. Організаторські якості посідають другий ранг в

нашій діаграмі. Дуже є важливим той факт, що правильна організація людських ресурсів до конкретних видів діяльності, з відповідним рівнем його індивідуально – психічних якостей, фізичного розвитку, емоційно-вольової сфери – є одним із показників успішного виконання поставленого завдання в умовах підвищеної небезпеки. Останній ранг офіцери надали комунікаційному фактору. Це також має своє пояснення, адже в умовах постійної напруги, тиску, чи будь – яких інших екстремальних факторах, що несуть небезпеку для життя, спілкування не є досить важливим. Головне завдання – вижити і не втратити. Тому великий вплив на виконання завдань в екстремальних умовах діяльності, офіцери зазначили інтелектуальні можливості, організаційні якості і психічну врівноваженість.

Що стосується діяльності офіцерів в звичайних умовах діяльності, то вплив індивідуально-психічних якостей на виконання завдань, носить дещо інших характер. (мал. 3.4)

Мал. 3.4 Діаграма пріоритетних індивідуально – психологічних якостей офіцерів ОТР в звичайних умовах діяльності

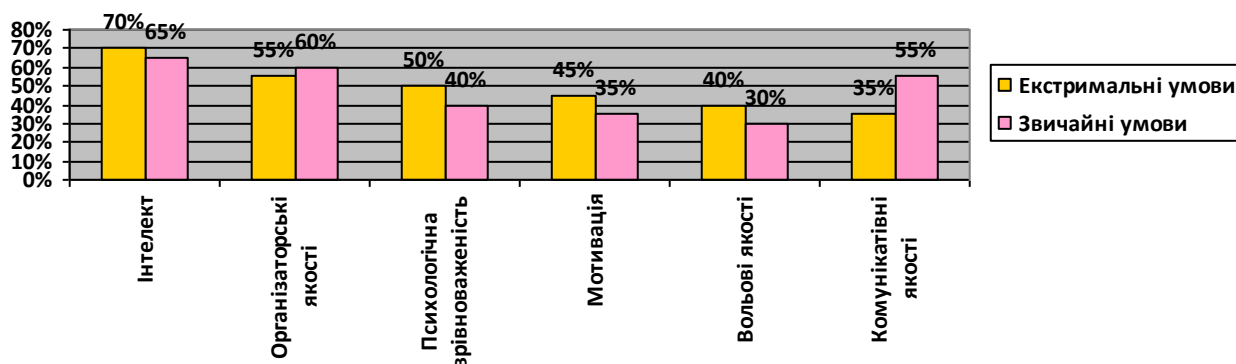
Як бачимо, на першому місці, знову ж таки перевага надана інтелектуальним якостям (65%), організаційні якості (60%), вплив комунікаційних якостей на виконання діяльності (50%). Зазначимо, що діяльність в екстремальних умовах значно відрізняється від умов повсякденної діяльності офіцера управлінської діяльності. Це свідчить про те, що в умовах, які не несуть ризику небезпеки, офіцер може спокійно займатися своєю діяльністю, втілювати свої плани і наміри, творчо підходити до виконання завдань. Інтелектуальні якості мають великий вплив і тому займають першість в нашій діаграмі. Набуття організаторських якостей, також є в пріоритеті рангової кореляції. Це пояснюється тим, що вміння правильно організувати процес діяльності, уміння працювати з кадрами, направляти їх в потрібну діяльність, є одним із функціональних обов'язків офіцера – менеджера чи управлінця. Вплив комунікативного фактору на професійну діяльність офіцери також оцінили високо, так як спілкування є одним із чинників взаємодії між офіцером – керівником і підлеглим. Високий рівень володіння комунікаційними навичками офіцера – управлінця в звичайних умовах діяльності забезпечує сприятливий мікроклімат в підрозділі (колективі), зменшенню конфліктних ситуацій, здатності до взаєморозуміння.

Психічна врівноваженість також має значний вплив роботі офіцера – менеджера в звичайних умовах діяльності, вона на четвертому місці в нашій діаграмі.

Що стосується мотиваційних (35%) і вольових якостей (30%), то вони посідають останні місця в нашій діаграмі, але слід зауважити, що це є середнім показником в процентному співвідношенні, і ні в якому разі не означають низьку перевагу над цими якостям. Мотиваційна і вольова сфера має великий вплив на діяльність, але, як вже зазначалося вище, у звичайних умовах діяльності

понижений рівень до небезпеки, іншими словами, людина відчуває себе в безпеці розслабленим, а тому і потреба в мотивації має слабкий характер.

Порівнюючи результати екстремальних умов діяльності і звичайних умов в роботі офіцера управлінської діяльності, можна зробити висновок, що суттєвих розбіжностей між показниками не має (*мал.3.5.*) Великий вплив на виконання завдань в будь – яких умовах діяльності має значення інтелекту, тобто правильність мислення, вміння точно визначати, аналізувати, порівнювати, рахувати та ін.. Вміння бути правильним організатором при розподілі завдань, у розстановці кадрів, також має значний вплив у успішному виконанні завдань будь – якої складності .

Мал.3.5. Порівняльна діаграма пріоритетних індивідуально – психологічних якостей офіцерів ОТР в умовах підвищеної безпеки і в звичайних умовах

Таким чином, проведене нами дослідження, дає підставу для припущення, що саме розвиток індивідуально – психологічних якостей у офіцерів ОТР сприяє успішному виконанню поставлених завдань в будь – яких умовах. І чим вищим буде рівень цих якостей, тим продуктивніша буде діяльність. Ефективність діяльності офіцера ОТР значною мірою зумовлена рівнем сформованості його інтелектуальних і організаторських здібностей, які виявляються у

комунікабельності, умінні приймати управлінські рішення, здійснювати оперативно – службову діяльність тощо.

Дослідження виявило і деякі проблеми, які існують у офіцерів в їх діяльності. Мотивація, що є основним поштовхом до діяльності носить не суттєвий характер. Це може також свідчити і про зазначену вище вікову категорію, що чим старше офіцер, тим нижчою буде його мотивація до діяльності. Адже в даному віці, як вже зазначалося, багато цілей вже є досягнутими, а тому можна «розслабитися».

Працюючи з індивідуально – психічними якостями, з'ясувалося, наскільки досліджувані переймаються проблемами свого професійного становлення й які якості із запропонованого списку для них є пріоритетними. Їм треба було виконати такі завдання: 1) відповісти на питання за двома методиками; 2) розмістити (проранжувати) всі якості із списку у порядку суб'єктивної значущості для досягнення вершин професійної реалізації в умовах звичайної діяльності в умовах підвищеної небезпеки. При цьому те, що ці завдання виконувалися у груповому режимі, тобто кінцевий результат був узагальненням індивідуальних оцінок, було як позитивним, так і негативним моментом дослідження. З одного боку, можна стверджувати, що процес узгодження вимагав певних умінь щодо прийняття групових рішень а також є результатом єдності групи, з іншого – зрозуміло, що в такому питанні, як пошук істини, обмежена кількість вибірки не дає переконливих результатів.

Але успішність професійної підготовки залежить від індивідуальних особливостей особистості. І саме психологічна підготовка є одним із головних напрямків в діяльності офіцерів ОТР в успішному виконанні завдань в будь – яких умовах.

Для того, щоб оцінити, досягли чи ні військовослужбовці необхідного рівня підготовленості, потрібне проведення контрольних заходів, виходячи з

положення, згідно з яким будь – які якості людини виявляються в її діяльності, що здійснюються в умовах, які вимагають використання даних якостей. Не поставивши військовослужбовця в умови, і яких йому необхідно використовувати ті або інші якості, неможливо достовірно вивчити їх наявність.

Психологічна підготовка має вирішальне значення для успішної діяльності військовослужбовців як в звичайних умовах, так і в інших екстремальних ситуаціях. Для її ефективності необхідно зважати на специфіку зовнішньої обстановки та інших екстремальних умов, в яких належить діяти. В наступному розділі мова піде про організацію навчання з психологічної підготовки, уміння командирами проводити заняття з метою удосконалення професійної підготовки військовослужбовців до діяльності в звичайних і екстремальних умовах.

3.2. Рекомендації з удосконалення психологічної підготовки та організації навчання серед офіцерів ОТР Сухопутних військ Збройних Сил України

Сприяючими засобами психологічної підготовки є: відпочинок, виключення надмірних хвилювань у підготовчий період, нормальне харчування, а також деякі штучні прийоми (психологічна саморегуляція).

До роботи з психологічної підготовки відносяться також заходи, що вживаються у процесі виконання навчального, службового або бойового завдання, направлені на збереження фізичних і психологічних сил. Вони вносять психологічну розрядку до напруженої обстановки, знімають зайве перенапруження, стимулюють позитивні стани, наприклад, у ході тактичних навчань. Досягається це витримкою планів дій, оптимальним режимом службової, навчальної, бойової роботи, чергуванням праці і відпочинку, моральним

стимулюванням, матеріальним забезпеченням, інформаційним контактом. Цьому ж сприяє правильне розміщення особового складу.

Нарешті, психологічному гарту слугують і ті заходи, які проводяться після виконання службового або бойового завдання. Вони допомагають швидко відновити психічні сили, стабільність, стійкість, зняти пригніблюючий вплив невдач, не допустити розслаблення під впливом успіхів та ін. В умовах військових закладів подібна робота здійснюється після закінчення якихось важких заходів або етапів навчання.

Психологічна підготовка офіцерів ОТР може бути поділена на активну – включає все те, що здійснює формуючий вплив на них, і пасивну – те, що запобігає негативним впливам. Наприклад, попередження зустрічей з людьми деморалізованими, припинення чуток, недопущення міжособистісних конфліктів, боротьба з підривною пропагандою противника тощо.

Специфічний зміст психологічної підготовки повніше виражений у спеціальній, яка забезпечує формування у офіцерів стійкості, готовності діяти в небезпечних ситуаціях служби, в бойовій обстановці. Механізм цього процесу полягає в багатократному, як це виявлено експериментами, перебуванні в небезпечній ситуації, яке спочатку обмежує, скорочує, а потім і знімає пригніблюючий вплив напруженості на психіку.

Звичайно, в інтересах спеціальної психологічної підготовки важко створити обстановку, яка за складом умов, що впливають на військовослужбовців, у точності відповідала б реальній бойовій. Але в цьому і немає необхідності. Достатньо, якщо на заняттях створюватимуться ситуації, що викликають у військовослужбовців високу напруженість і прояви швидкості орієнтації, що вимагають від них, активності мислення, сміливості, рішучості, холонокровності та ініціативи, тобто тих якостей особи, які потрібні для дій в умовах бою, чи в екстремальних умовах.

У процесі викладання суспільних наук формування психологічної стійкості і готовності до енергійних дій у скрутних умовах досягається глибоким роз'ясненням і засвоєнням особовим складом суті соціальної ролі Збройних Сил, загальних і специфічних функцій офіцера й інших питань, передбачених програмою.

Вимагаючи ґрунтовної підготовленості офіцерів до кожного заняття, керівник розвиває у них ділове відношення до своїх обов'язків і сприяє закріпленню відчуття готовності, упевненого відношення до проблемних ситуацій (занять). На цій основі командир добивається від офіцерів успішної відповіді, що розвиває у них мовну активність і формує ініціативне відношення до ситуації.

Спонукаючи офіцерів до високої пізнавальної активності, керівник розвиває у них такі інтелектуальні і ділові якості, як гнучкість, мобільність, безперервне прагнення до досягнення завершеного і визначеного результату у різних діях. Керівник, заохочуючи успішні відповіді, розвиває у курсантів здатність негайно і по суті реагувати на питання, що ставляться, тим самим формуючи у них психологічну готовність до швидкої реакції.

Належна військово-професійна підготовленість військовослужбовця укріплює його віру в свої сили і тим самим створює високу психологічну стійкість. Крім того, здатність правильно виконувати професійні дії на основі твердих навичок створює "механізм психологічного захисту", що знімає надмірну напругу в реальній ситуації досягненням успіху в діях.

Які можливості занять із військових дисциплін для психологічного гарту особового складу, розвитку у них якостей високої психологічної стійкості?

Перш за все, зміст і методика цих занять створюють виключно сприятливі умови для інтелектуального розвитку. Цим створюються основи психологічної стійкості. Розвиваючі властивості закладені в діях, що виконуються слухачем на занятті: добування інформації сприяє розвитку швидкості мислення, необхідність зосереджуватися на вирішуваному завданні і думати за противника розвиває

глибину розуму, охоплення великого обсягу відомостей – його широту, необхідність простежувати можливі варіанти розвитку подій – далекоглядність (прогностичність), необхідність врахування інформації, що знов поступає, – критичність розуму, застосування нових прийомів рішення – сміливість, необхідність введення противника в оману – військову хитрість, розуміння складних ситуацій – ясність розуму тощо.

Виконання різних розрахунків, документів, управлінських дій на заняттях з військових дисциплін сприяє розвитку вольових якостей у військовослужбовців ОТР, дисциплінує їх, виробляє стійкі прагнення.

Нарешті, контроль та тимчасові обмеження, що створюють високу емоційну напругу у військовослужбовців на заняттях з військових дисциплін (тактичні, стройові, вогнева підготовка тощо), можуть бути використані керівником для гарту емоційно-вольової стійкості, самоконтролю.

Найважливішим засобом психологічної підготовки офіцерів ОТР є придбання ними досвіду активних дій у небезпечних ситуаціях. Для цього в їх підготовці доцільно використовувати спеціальні вправи, які можуть бути включені в тактичні заняття, що проводяться, або виконуються окремо. До їх числа відносять: ознайомлення із вогневими можливостями зброї і техніки на полі бою, з картиною сучасного поля бою, насиченого вогнем, технікою, рухом, шумами тощо, з діями із зброєю, і, перш за все, ведення вогню на поразку, кидання гранати; обкатку танками і боротьбу з бронецілями (макети і реальна техніка); подолання смуг психологічної підготовки; тактичні заняття на полях (у класах) психологічної підготовки; дії на висоті, в оточенні вогню, в обмеженому просторі, у пільмі; застосування імітаторів і ситуаційних тренажерів; ігри в страйкбол і пейнтбол тощо.

Що стосується психологічної підготовки у звичайних умовах діяльності, то тут, в першу чергу, мова йде про заходи виховної та спортивно-масової роботи.

Якщо вести мову про самостійну психологічну підготовку офіцера ОТР, то тут мова, в першу чергу, йде про застосування ним методів емоційно-вольової саморегуляції, таких як самонавіювання, самопереконання, управління психофізіологічними процесами організму.

Як показує практика і досвід, система психологічної підготовки офіцерів ОТР діє безвідмовно в тому випадку, якщо вона реально відрегульована, якщо здійснюється кваліфіковане керівництво нею. Суть такого керівництва полягає у впорядкованій та узгодженій взаємодії всіх суб'єктів навчання на основі загальних цілей, принципів, форм і методів на користь підготовки військового професіонала. Вони повинні активно впроваджувати в життя обдумані й перевірені на попередньому досвіді рекомендації з психологічної загартованості всього особового складу, допомагати їм у творчій винахідливості щодо пошуку нових методів роботи, виявляти постійну турботу про впровадження нової матеріально-технічної бази з урахуванням сучасних вимог до психологічної підготовки.

Підводячи підсумки розгляду основних способів психологічної роботи на етапі підготовки військовослужбовців, можна зазначити, що для успішного розв'язання завдань психологічної підготовки, необхідно, щоб весь особовий склад був добре обізнаний з основами загальної та військової психології, виявляв цілеспрямованість і творчість у психологічній підготовці, більше уваги приділяв польовій виучці, створював на навчаннях обстановку наближену до екстремальної, вносив в практику навчання елементи напруженості, раптовості, небезпеки і ризику.

Отже, запропоновані в нашому дослідженні методики щодо вивчення стану психологічної готовності офіцерів управлінської діяльності до виконання завдань в звичайних і екстремальних умовах дали можливість визначити рівень сформованості інтелектуальної сфери офіцерів, дослідити вплив емоційно-вольової сфери на професійну діяльність, визначили як впливає стан розвитку

організаторських якостей керівника в роботі з підлеглими, дослідили переваги мотиваційної спрямованості офіцерів в діяльності і в повсякденних життєвих ситуаціях. В ході експерименту, були отримані рангові місця пріоритетних індивідуально – психологічних якостей, що на думку учасників дослідження є важливими в діяльності надзвичайних і звичайних умов. На основі дослідження був зроблений порівняльний аналіз за пріоритетами індивідуально – психологічних якостей військовослужбовців в діяльності звичайних умов і в умовах підвищеної небезпеки. Застосування методів математичної спрямованості дало змогу підтвердити достовірність впливу розвитку індивідуально – психологічних якостей на формування психологічної підготовки офіцерів в ході виконання завдань.

Одержані результати дали підстави для таких висновків:

- з метою удосконалення психологічної підготовки офіцерів – управлінців, передбачено керівниками підрозділів, організовувати навчання для військовослужбовців, де можуть бути запропоновані лекції, чи бесіди, що призначені для усвідомлення слухачами значення психологічної підготовки, її вплив на результати управлінської діяльності, поглиблення знань про власну особистість, сприяти розвитку когнітивного компоненту;

- впроваджувати практичні заняття з психологічної підготовки, в основу яких покладено основні елементи активізації психічних і фізичних можливостей особистості, розвивати емоційно – волюву сферу, досягнення мотивації офіцерів шляхом спеціальних вправ, методів, тренінгів тощо.

ВИСНОВКИ

В нашій магістерській роботі ми розглянули основні завдання, напрямки і сутність психологічної підготовки, її роль у виконанні професійної діяльності офіцера управлінської діяльності. Розглянули, в чому полягає робота офіцера в екстремальних умовах діяльності і в звичайних умовах. Яким важливими індивідуально-психологічними якостями повинен володіти офіцер – менеджер в умовах, що потребують від нього успішного виконання завдань.

Цільова психологічна готовність до дій в умовах проведення АТО виникає за умови сформованості необхідних мотивів, установок, а також наявності професійного досвіду. Особливо важливою є роль таких компонентів, як «мотивація обов'язку» і «професійна витривалість». Проведене експертне оцінювання дозволило виявити, що до числа професійно важливих якостей офіцерів ЗСУ, необхідних для розвитку їх цільової психологічної готовності до службового виконання завдань у процесі проведення АТО, відносяться високий рівень інтелектуальних здібностей, а саме: професійна увага та спостереження – навички розподілу уваги на об'єктах та її переключення; професійна пам'ять – розвиток навичок швидкого запам'ятовування, якісного збереження та ефективного упізнання інформації, що має службовий інтерес; професійне мислення – навички оцінювання оперативної обстановки та службової ситуації, аналіз актуальної і потенційної загрози.

Психологічними та психофізіологічними якостями особистості військовослужбовця ЗСУ, що негативно впливають на успішність виконання завдань в умовах проведення АТО, є: відсутність чітких мотиваційних установок в умовах АТО; невміння регулювати свій фізичний і психологічний стан; підвищена емоційно-вольова нестійкість; нестійка концентрація уваги, уповільнене її переключення і розподіл; уповільненість і імпульсивність сенсорно-моторної

координації дій; зниження здатності оперувати просторово-часовими уявленнями й іншими психофізіологічними якостями, які в екстремальних ситуаціях сковують дії військовослужбовця.

Також суттєве значення з підвищення рівня психологічної підготовки офіцерів тактичного рівня є проведення спеціальних навчань з особовим складом з метою підвищення їх індивідуально-психологічних якостей, а також надання відповідних рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин В.А. Психология личности / В.А. Аверин, – 2004 – с. 191.
2. Авідон І., Гончукова О. Тренінги формування команди. Матеріали для підготовки і проведення — СПб.: Речь, - 2008. — 280 стр.
3. Антипов В.В. Психофизиологическая адаптация к экстремальным ситуациям / В.В. Антипов. М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. 2004. 173с.
4. Басаргина Д. В., Семенова Т. В. Игры в тренинге. Любимые рецепты успешного тренера. СПб.: Речь, 2010. 174 с.
5. Батурина Г.И. Эмоции и чувства как специфическая форма отражения действительности. – В кн. Диалектика познания и сознания. Учёные записки Ивановского пед. ин-та Иваново: Изд-во пед. ин-та, 2003. с. 31 – 295.
6. Бачинин В. А. Психология: энциклопедический словарь / Владислав Аркадьевич Бачинин. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. 272 с.
7. Бодалев А. А. Специфика социально-психологическому подходу к пониманию личности / / Психология личности в работах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 336 – 344.
8. В.В. Сысоев, О.А. Овсяник. К вопросу о психологической подготовке специалиста к профессиональной деятельности / Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. 2015 №3 с. 99-111.
9. Вартамян Г.А., Петров Е.С. Эмоции и поведение. – Л., 1989.
10. Военная психология под ред. А.Г. Маклакова «Питер», 2004.
11. Дьяченко М.И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандибович. Мн.: Изд-во БГУ, 1976.-176с.
12. Дьяченко М.И. Психологический анализ боевой деятельности советских воинов. М.: ВПА, 1974.

13. Закон України «Про державну прикордонну службу» // <http://www.gpu.ua/document/74147/203.04.03.doc>.
14. Злобин А.Т. К классификации эмоций // Вопросы психологии. - 1991. - № 4.
15. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб.: Питер, 2004. – с.240.
16. Ильин Е.М. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2000. 512с.
17. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. / Е.П. Ильин – СПб.: Питер – 2000. –752 с.
18. Кипнис М. 128 лучших игр и упражнений для любого тренинга: как зарядить, оживить, настроить и сплотить группу / Михаил Кипнис. — М.: АСТ ; СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. 317, [3] с.
19. Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев, – 2003 – с. 385.
20. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів./ М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. К.: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
21. Корчемный П.А. Психологический компонент морально-психологического обеспечения деятельности Вооруженных Сил. – М.,1994
22. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: Монографія. К.:Ніка – Центр, 2007. – 432с.
23. М.Д. Левитов О психических состояниях человека. М.: «Просвещение», 1994.
24. Мартюшев Д. Психологическая адаптация призывников к условиям военной службы / Мартюшев Д. // журнал «Ориентир» — 2002. — № 2. — с. 50-52.
25. Методичні рекомендації з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України, затверджені першим заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України Г.П. Воробйовим К. 2015.

26. Норманн Коупленд Психология и солдат, М. 1991.
27. Орбан – Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник. – К.: Академвидав, 2003. 448с.
28. Основы военной психологии и педагогики, М. «Просвещение» 1988.
29. Осьодло В.І. Психодіагностика та корекція функціональних станів офіцерів у динаміці професійної діяльності. Автореф. дис. Канд.. психол. наук. – К.,2001.
30. Пахальян, В.Э. Групповой психологический тренинг / В.Э. Пахальян. — СПб.: Питер, 2006. — 224 с.
31. Пачковський Ю.Ф. Соціологія підприємницької діяльності і поведінки. – Львів: Новий Світ. 2000. 272с.
32. Первин Л.А. Психология личности: Теория и исследования / Л.А. Первин, – М.: Аспект Пресс – 2006 – с.607.
33. Подоляк Я.В. Личность и коллектив. Психология военного управления. М. (Воен. Издат. 1989.)
34. Психологические тесты / Под ред. Карелина. В 2-х т. М.: ВЛАДОС, 1999 – Т2-248с.
35. Психологический словарь – справочник / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандібович. Мн: Харвест,2001. – 576с.
36. Психология развивающейся личности / под ред. Маркова А.Н. М.: Эйдос, 2004. — 380 с.
37. Психология состояния: хрестоматия / сост. Т.Н.Васильева, Г.Ш.Габдреева, А.О.Прохоров; под. ред. А.О. Прохорова. – М.: ПЕР СЭ ; СПб.: Речь, 2004.
38. Реан А.А Психология изучения личности / А.А. Реан – СПб.: Издательство Михайлова В.А. – 2003 – с. 281.
39. Сидоров П.І. Психологія катастроф. М.: Аспект Пресс, 2008.

40. Сімчук А.І. Емоції в житті людини. Наукові записки НУ "Острозька академія" – Острог.: Острозька друкарня, 2008. – 410 с.
41. Сінілі Г.К. Введення в оперативно-розшукову психологію: навчальний посібник / Г.К. Сінілі; Моск. ун-т МВС України. М.: НОРМА, 2009.
42. Собчик Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. — СПб. : Издательство «Речь», 2005. — 624 с.: ил.
43. Соснін В.А. Психологія сучасного тероризму / В.А. Соснін. М.: Форум, 2010.
44. Стасюк В.В. Формування емоційної стійкості у воїнів-десантників в бойових умовах: Автореф. Дис.. канд.. психол. наук. К., 1999.
45. Сучасна військова психологія: Хрестоматія / А. Є. Тарас. Мінськ: Харвест, 2003.
46. Теорія і практика психологічної допомоги / В.М. Крайнюк. К.: НАОУ, 2003. – 158с.
47. Фопель, К. Групповая сплоченность / К. Фопель. — М.: Генезис, 2010. — 416 с.
48. Фоппель К. Групповая сплоченность. Психологические игры и упражнения. Пер. с нем. – М.: Генезис, 2010. – 336 с. – (Все о психологической группе).
49. Черепанова Е.М. Саморегуляция и самопомощь при работе в экстремальных условиях. М., 1995.
50. Чудина Е.А. Представления психологов и психотерапевтов об эмоционально зрелой личности // Потенциал личности: комплексная проблема. Материалы второй всероссийской интернет– конференции. Тамбов, 2003. С.93 – 97.

ДОДАТОК 1
Методичні рекомендації командирів підрозділу, керівників заняття щодо процесу застосування прийомів моделювання психологічних факторів (чинників) в екстремальних умовах.

Для того, щоб командирів підрозділу, керівників заняття (інструкторів) у повному обсязі змоделювати такий психологічний фактор (чинник) екстремальних умов, як **небезпека**, на майбутніх заняттях рекомендується застосовувати наступні прийоми, що створюють потрібний емоційний фон діяльності особового складу:

1. У ході інструктажу щодо заходів безпеки розповісти декілька випадків отримання травм у ході аналогічних занять. Можна зупинитися на подробицях цих травм та їх наслідках. Висвітлюючи ці події, не можна жартувати, розповідь повинна бути дуже серйозною.

2. Через військовослужбовців, що мають авторитет серед особового складу, передати інформацію про реальну небезпеку майбутнього заняття. Інформація може розповсюджуватися у формі чуток. Одночасно повинні бути доведені під розпис заходи безпеки.

3. Практично показати, продемонструвати на манекенах (чучелах) або інших предметах можливі наслідки невірних дій, помилок, що можуть призвести до отримання травми військовослужбовцем у ході майбутнього заняття.

4. Довести різні легенди, які повинні викликати в особового складу враження реальної екстремальної ситуації.

5. Підвищити неспокій особового складу з приводу майбутнього заняття через ретельну підготовку (або перебільшено ретельну) до нього, здійснити зайвий детальний інструктаж, особливо сержантів, різко підвищити вимогливість щодо виконання наказів, розпоряджень, пов'язаних із організацією і дотриманням заходів безпеки. Інструктаж перед початком заняття повинен різко відрізнятися від всіх інших подібних заходів.

Отже, мотиваційна установка, створювана у військовослужбовця на етапі підготовки до заняття, полягає в тому, щоб він був підготовлений до зустрічі з небезпекою.

Для того, щоб змоделювати фактор (чинник) **раптовості**, також необхідно створювати мотиваційну установку, але вона відрізнятиметься від попередньої. Оскільки чинник раптовості вимагає від військовослужбовця швидкого застосування програми бойової діяльності, то на етапі підготовки необхідно

зробити все для того, щоб у воїна була сформована чітка програма дій на майбутньому занятті. Він повинен чітко і конкретно уявляти собі алгоритм (послідовність) дій, операцій, які він виконуватиме. Треба буквально примусити його вивчити їх напам'ять. Саме ця засвоєна в розумовому плані програма діяльності повинна бути змінена самим військовослужбовцем при раптовій зміні обстановки. Вона і є свого роду мотиваційною установкою, необхідною для успішного моделювання чинника раптовості. У цьому випадку військовослужбовець буде менш схильний передбачати можливий характер зміни обстановки і дій, вузько розуміючи своє завдання. Можливо, це дещо парадоксально виглядає, але для того, щоб навчити солдата, сержанта, офіцера ефективно діяти в умовах раптовості, необхідно створювати такі умови, коли він не передбачає будь-яку зміну обстановки, що вимагає швидкої перебудови і створення нової програми дій. Це – один із можливих підходів, за якого у військовослужбовця можна виробити постійну внутрішню готовність до дій у непередбачених обставинах, сформувані свого роду “поправку на раптовість”.

Для успішного моделювання фактора (чинника) **невизначеності** також необхідне створення певної мотиваційної установки. Краще за все використовувати прийом суперечності інформації, коли перед початком заняття військовослужбовцям нечітко ставиться завдання. Вони наперед мають бути попереджені про те, що обстановка на заняттях може різко змінюватися у бік ускладнення умов виконання вправи, це вимагає від них самостійності, нестандартності дій і нешаблонності мислення.

Установка на невизначеність може створюватися шляхом нечіткого визначення часу початку занять, закінчення і його змісту. В цьому випадку у військовослужбовців повинне створюватися таке враження, що щось станеться, а ось що – ніхто конкретно не знає. Командирові підрозділу, керівнику занять (інструктору) в цьому випадку навряд чи варто з'ясовувати чутки, що розповсюджуються. При цьому ясність не повинна вноситися аж до початку занять.

Головне, чого повинен добитися командир підрозділу, керівник занять (інструктор) у цьому випадку, це викликати в особового складу відчуття тривожного очікування і легкого неспокою через те, що їм неясно як, коли і що вони робитимуть. Для цього можна скористатися старим прийомом, який називається “зіпсований телефон”. У ролі джерела спотвореної інформації може виступати як сам командир, керівник заняття (інструктор), так і підготовлені військовослужбовці. Такий прийом у поєднанні з іншими сприятиме тому, що в

особового складу поступово вироблятиметься уміння контролювати свій стан в умовах невизначеності.

У екстремальних умовах чинник **новизни** дуже часто поєднується з чинником раптовості. Тому створення мотиваційної установки для моделювання новизни не може відрізнитися від того, як це робиться при моделюванні раптовості. Виключення в цьому випадку складає те, що у процесі самого заняття вплив на військовослужбовця через зміну обстановки повинний бути не стільки раптовим (хоча і це теж), скільки новим для нього.

При моделюванні чинників **збільшення темпу дій і дефіциту часу** можна застосовувати ті ж самі прийоми створення мотиваційної установки на майбутнє заняття. Для цього перед початком заняття командир підрозділу, керівник заняття (інструктор), під час інструктажу чи у будь-якій іншій формі добивається від особового складу того, в якій послідовності за часом, в якому темпі вони повинні виконувати вправи або відпрацьовувати дії. Це, як і при моделюванні чинника раптовості, вимагає формування в особового складу певної програми дій, тільки ще і за часом.

Група соціально-психологічних, моральних факторів (чинників) екстремальних умов є вторинною по відношенню до психологічних. Вони, зазвичай, моделюються без створення будь-якої мотиваційної установки, оскільки якщо ми добре моделюватимемо психологічні чинники екстремальної ситуації, то вони неминуче призведуть до появи соціально-психологічних чинників. Хоча це не означає, що в деяких окремих випадках командир підрозділу, керівник заняття (інструктор) не може удатися до створення певної мотиваційної установки саме з метою моделювання соціально-психологічних чинників екстремального фактору.

Отже, труднощі можуть створюватися сукупністю прийомів, класифікація яких приводилася в Настанові. У кожному конкретному випадку той або інший прийом, засіб моделювання психологічних факторів (чинників) екстремальної ситуації повинний спрямовуватися на зміну або вибір зовнішніх умов, постановку і зміну навчально-практичних завдань або на зміну побутових умов. Труднощі, за певних обставин, можуть виглядати як протидія. Вони можуть створюватися за допомогою певних конкретних методів психологічної підготовки. Кожний прийом, створюючи ускладнення у виконанні дій військовослужбовцем під час занять, сприяє моделюванню психологічних факторів (чинників) екстремальних умов. Тому процес моделювання полягає у включенні в заняття тих або інших прийомів і засобів психологічної підготовки за часом, місцем, врахуванням рівня підготовленості особового складу.

ДОДАТОК 2

Методика “КОС-2”

Професійно важливими якостям професійної діяльності є комунікативні та організаторські здібності, властивості емоційно-вольової сфери особистості. Для оцінювання рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей користуються методикою “КОС-2” (Б. Федоришин). Вона допомагає виявити вміння чітко і швидко налагоджувати ділові та товариські контакти, бажання розширити їх, впливати на людей, проявляти ініціативу.

Інструкція

Перед вами 40 запитань, на кожне з яких треба дати відповідь «так» або «ні». Час виконання методики – 10–15 хвилин.

Текст опитувальника

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими постійно спілкуєтесь?
6. Чи часто вдається Вам схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам від них відмовитися?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати й організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи важко вам “включатися” в нові для Вас компанії (колективи)?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли відповідно до Вашої думки?
15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?
16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов’язань, обов’язків?

17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто Ви у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання бути наодинці?
20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтеся в незнайомій для Вас ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?
23. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які торкаються інтересів Ваших друзів?
27. Чи правда, що Ви почуваете себе невпевнено серед незнайомих людей?
28. Чи правда, що Ви прагнете того, щоб довести правильність своїх дій?
29. Чи вважаєте, що Вам неважко внести пожвавлення в незнайоме товариство?
30. Чи брали Ви участь у громадському житті школи (підприємства)?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо його не відразу прийняли друзі?
33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?
34. Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх друзів?
35. Чи правда, що Ви розгублені, коли треба говорити перед великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. У Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви буваєте у центрі уваги своїх друзів?
39. Чи відчуваєте Ви дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Комунікативні схильності: “Так” – 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37;

“Ні” – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські схильності: “Так” – 2, 6, 10, 14, 20, 22, 26, 30, 34, 38;
“Ні” – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських схильностей K – це відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем, до числа 20: $K = x/20$. Показники, отримані заданою методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських схильностей; близькі до 0 – про низький рівень. Оцінний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що збіглися, виявилась рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 – за шкалою організаторських схильностей. Користуючись формулою, вираховуємо: $K(ком) = 19/20 = 0,95$ і $K(орг) = 16/20 = 0,8$. Записуємо результати досліджень у бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських схильностей.

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Коефіцієнт К	0,10-0,45	0,46-0,55	0,56-0,65	0,66-0,75	0,76-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських схильностей

Коефіцієнт К	0,20-0,55	0,56-0,65	0,66-0,70	0,71-0,80	0,77-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку “1”, то Вам властивий низький рівень схильностей до комунікативної та організаторської діяльності. У тих, хто отримав оцінку “2”, розвиток комунікативних та організаторських схильностей на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе самотою в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі у встановленні контактів з людьми, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтесь в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Не проявляєте ініціативи в громадській діяльності, у

багатьох справах уникаєте прийняття самостійних рішень. Якщо Ви отримали оцінку “3”, то для Вас характерний середній рівень комунікативних та організаторських схильностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств, відстоюєте думку, плануєте роботу. Однак потенціал цих схильностей не характеризується високою стійкістю. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей. Якщо Ви отримали “4”, то Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Ви не розгублюєтеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно розширюєте коло знайомств, займаєтеся громадською діяльністю, допомагаєте близьким друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням берете участь в організації громадських заходів, здатні приймати рішення в екстремальній ситуації. Якщо Ви отримали оцінку “5”, то Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите й вмієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

ДОДАТОК 3
Методика «Діагностика мотиваційної структури особистості»
(автор В. Е. Мільман)

Методика дозволяє виявляти деякі стійкі тенденції особистості: загальну і творчу активність, прагнення до спілкування, забезпеченню комфорту і соціального статусу та ін.. На основі всіх відповідей можна скласти судження про робочу (діловий) і життєвській спрямованості особистості.

Інструкція. Перед вами 14 тверджень, що стосуються життєвих устремлінь і деяких сторін способу життя людини. Просимо вас висловити ставлення до них по кожному з 8 варіантів відповідей (а, б, в, г, д, е, ж, з), проставивши у відповідних клітинах бланка для відповідей одну з наступних оцінок кожного твердження: «+» - «згоден з цим»,

« = » - « коли як »,

« - » - « ні, не згоден »,

« ? » - « не знаю ».

Намагайтеся відповідати швидко, не замислюйтесь довго над відповідями; відповідайте на питання послідовно, від 1а до 14з, стежте за тим, щоб не плутати клітини. На всю роботу у вас має піти не більше 20 хвилин.

Текст опитувальника

1. У своїй поведінці в житті потрібно дотримуватися наступних принципів:

- а) «час - гроші». Потрібно прагнути заробляти їх більше;
- б) «головне - здоров'я». Потрібно берегти себе і свої нерви;
- в) вільний час потрібно проводити з друзями;
- г) вільний час потрібно віддавати родині;
- д) потрібно робити добро, навіть якщо це дорого обходиться;
- е) потрібно робити все можливе, щоб завоювати місце під сонцем;
- ж) потрібно купувати більше знань, щоб зрозуміти причини і сутність

того, що відбувається навколо;

з) потрібно прагнути відкрити щось нове, створити, винайти.

2. У своїй поведінці на роботі потрібно слідувати таким принципам:

- а) робота - це вимушена життєва необхідність;
- б) головне - не допускати конфліктів;
- в) потрібно прагнути забезпечити себе спокійними, зручними умовами;
- г) потрібно активно прагнути до службового просування;
- д) головне - завоювати авторитет і визнання; потрібно постійно

вдосконалюватися у своїй справі;

- ж) у своїй роботі завжди можна знайти цікаве, те, що може захопити;
- з) потрібно не тільки захопитися самому, але і захопити роботою інших.

3. Серед моїх справ у вільний від роботи час велике місце займають наступні справи:

- а) поточні, домашні;
- б) відпочинок та розваги;
- в) зустрічі з друзями;
- г) суспільні справи;
- д) заняття з дітьми;
- е) навчання, читання необхідної для роботи літератури;
- ж) «хобі»;
- з) додатковий заробіток;

4. Серед моїх робочих справ багато місця займають:

- а) ділове спілкування (переговори, виступи, обговорення і т. д.);
- б) приватне спілкування (на теми, не пов'язані з роботою);
- в) громадська робота;
- г) навчання, отримання нової інформації, підвищення кваліфікації;
- д) робота творчого характеру;
- е) робота, що безпосередньо впливає на заробіток (відрядна, додаткова);
- ж) робота, пов'язана з відповідальністю перед іншими;
- з) вільний час, перекури, відпочинок.

5. Якби мені додали додатковий вихідний день, я б швидше за все витратив його на те, щоб:

- а) займатися поточними домашніми справами;
- б) відпочивати;
- в) розважатися;
- г) займатися громадською роботою;
- д) займатися навчанням, отримувати нові знання;
- е) займатися творчою роботою;
- ж) робити справу, в якому відчуваєш відповідальність перед іншими;
- з) робити справу, що дає можливість заробити.

6. Якби у мене була можливість повністю по-своєму планувати робочий день, я би став швидше за все займатися:

- а) тим, що складає мої основні обов'язки;
- б) спілкуванням з людьми у справах (переговори, обговорення);
- в) особистим спілкуванням (розмовами, не пов'язаними з роботою);

- г) громадською роботою;
- д) навчанням, отриманням нових знань, підвищенням кваліфікації;
- е) творчою роботою;
- ж) роботою, в якій відчуваєш користь і відповідальність;
- з) роботою, за яку можна отримати більше грошей.

7. Я часто розмовляю з друзями і знайомими на такі теми:

- а) де що можна купити, як добре провести час;
- б) про спільних знайомих;
- в) про те, що бачу і чую навколо;
- г) як домогтися успіху в житті;
- д) про роботу;
- е) про свої захоплення (хобі);
- ж) про свої успіхи та плани;
- з) про життя, книгах, кінофільмах, політиці.

8. Моя робота дає мені перш за все:

- а) достатні матеріальні засоби для життя;
- б) спілкування з людьми, дружні відносини ;
- в) авторитет і повагу оточуючих;
- г) цікаві зустрічі та бесіди;
- д) задоволення безпосередньо від самої роботи;
- е) почуття своєї корисності;
- ж) можливість підвищувати свій професійний рівень; можливість

службового просування.

9. Найбільше мені хочеться бувати в такому суспільстві, де:

- а) затишно, хороші розваги;
- б) можна обговорити хвилюючі тебе робочі питання;
- в) тебе поважають, вважають авторитетом;
- г) можна зустрітися з потрібними людьми, зав'язати корисні зв'язки;
- д) можна придбати нових друзів;
- е) бувають відомі заслужені люди;
- ж) всі пов'язані спільною справою;
- з) можна проявити і розвинути свої здібності.

10. Я хотів би на роботі бути поряд з такими людьми:

- а) з якими можна поговорити на різні теми;
- б) яким міг би передавати свій досвід і знання;
- в) з якими можна більше заробити;

- г) які мають авторитет і вагу на роботі;
- д) які можуть навчити чогось корисного;
- е) які змушують тебе ставати активніше на роботі;
- ж) які мають багато знань і цікавих ідей;
- з) які готові підтримати тебе в різних ситуаціях.

11. До теперішнього часу я маю в достатній мірі:

- а) матеріальне благополуччя;
- б) можливість цікаво розважатися;
- в) хороші умови життя;
- г) хорошу сім'ю;
- д) можливості цікаво проводити час в суспільстві;
- е) повага, покликання і подяку інших;
- ж) почуття корисності для інших;
- з) створеного чогось цінного, корисного.

12. Я думаю, що, займаючись своєю роботою, маю в достатній мірі:

- а) хорошу зарплату, інші матеріальні блага;
- б) хороші умови для роботи;
- в) хороший колектив, дружні взаємини;
- г) певні творчі досягнення;
- д) хорошу посаду;
- е) самостійність і незалежність;
- ж) авторитет і повагу колег;
- з) високий професійний рівень.

13. Найбільше мені подобається, коли:

- а) немає повсякденних турбот;
- б) поруч - комфортне, приємне оточення;
- в) поруч - пожвавлення, весела метушня;
- г) належить провести час у веселому товаристві;
- д) відчуваю почуття змагання, ризику;
- е) відчуваю почуття активного напруги і відповідальності;
- ж) занурений в свою роботу;
- з) включений у спільну роботу з іншими.

14. Коли мене осягає невдача, не виходить те, що я дуже хочу:

- а) я засмучуюсь і довго переживаю;
- б) намагаюся переключитися на щось інше, приємне;
- в) гублюся, злюся на себе;

- г) злюся на те, що мені завадило;
- д) намагаюся залишатися спокійним;
- е) перечікую, коли пройде перша реакція, і спокійно аналізую, що сталося;
- ж) намагаюся зрозуміти, у чому я сам був винен;
- з) намагаюся зрозуміти причини невдачі і виправити становище.

Обробка результатів:

Відповіді випробуваного (думка за твердженнями) переводяться у бали: «+» - 2 бала, «= * - 1 бал, « - »або« ? »- 0 балів. Бали підсумовуються за наступними шкалами: «життєзабезпечення» (Ж), «комфорт» (К), «соціальний статус» (С), «спілкування» (О), «загальна активність» (Д), «творча активність» (ДР), «соціальна корисність» (ОД).

Ключ до шкал

До шкалою «життєзабезпечення» (Ж) відносяться відповіді по наступних позиціях опитувальника: 1а, 2а; 3а; 4е; 5а; 6з; 8а; 10д; 11а; 12а; до шкали «комфорт» (К) - 2 в; 3б; 4з; 5б; 6в; 7а; 9а; 11б, в; 12в; до шкали «соціальний статус» (С) - 1е; 2г; 7в, г; 8в, з; 9в, г, е; 11д; 12а, е; до шкали «спілкування» (О) - 1в; 2д; 3в; 4б; 6в; 7б, з; 8б, г; 9д, з; 10а; 11г; 12в; до шкали «загальна активність» (Д) - 1г, з; 4а, г; 5з; 6а, б, г; 7д; 9б; 10в; 12з; до шкали «творча активність» (ДР) - 1ж, з; 2е, ж; 3ж; 4д; 5д, е; 6е; 7е, ж; 8д, ж; 10ж; з; 12г, і до шкали «соціальна корисність» (ОД) - 1д; 2з; 3г, д; 4в, ж; 5г, ж; 6ж; 8е; 9ж; 10б, е; 11е, ж; 12ж.

Сума всіх балів за шкалами Ж, К, С, О характеризує загальножиттєву спрямованість особистості, сума балів за шкалами Д, ДР, ОД характеризує «робочу» спрямованість особистості.

Потім будуються графіки (мотиваційні профілі), при цьому по горизонталі позначаються шкали, по вертикалі - бали.

Висновки. Якщо опитуваний набирає найбільш високі бали за шкалами Д, ДР і ОД, то у нього виражений «робочий» мотиваційний профіль особистості, якщо найбільш високі бали (або такі ж, як по інших шкалах) - за шкалами Ж, К, С, О, то у нього виражений «життєвий» мотиваційний профіль.